

Monográfia

Közelítési kísérletek Tompa László életművéhez

Tompa Zsófia

Tisztuló (torz)kép (VI.)

(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László életművében

3. 1. 2. Táltosok, lovagok, elmaradt lovasok és „iszonyu” khánok: a ló-motívum Tompa László költészetében

A ló „ősképe a fekete (vagy fakó) vadló, mely a föld és a vizek mélyének, az éjnek, a holdnak, a vegetációnak, a totemisztikus ősanának, a szexualitásnak, a halálnak és az álomnak a jelképe. A ló szimbolikája azzal, hogy a hátára ült az ember, elmaradhatatlanul kiegészült lovasával. Az állat megtartja alapvető szimbolikus jelentéseit, de gazdája átsugározza rá a maga jelképiségét. A ló a heroszok, a mesehősök, kozmikus síkon a bennük megszemélyesült nap hatásállata lesz. Szoláris mítoszokban, mesékben, ló és lovasa a teljesség, a győzelem jelképe: kettősükben egyesül a négy elem, a Nap és a Hold, a fény és az árnyék, a nappal és az éj ereje, varázsa. Ettől legyőzhetetlenek.”¹

3. 1. 2. 1. A Mesetáltoson

Ha életem, e lankadt, rossz gebe,
Oly parazsat abrakolhatna egyszer,
Amely után, megrázkódván, tüzes,
Aranysörényű táltos lenne tüstént,
S a hátán én: szép, ifjú dalia:
Selyemréten át, nótásan, vidáman,
Csak léptetnék a kelő nap felé!

Majd harmatgyöngyös fűtengerbe szügyig
Merülve úsznánk — — hajrás szöktetéssel.

¹ A helyenként nem szó szerinti idézéssel egységessé fűzött bekezdés forrása: HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 198–199.

S míg útunk mellett mind a két felől
 Legázolt rózsák véreznének el,
 Én keményen csupán a napba néznék.
 S nevetve dobbannék a vár elé,
 Melynek dühöngő sárkányát levágva:
 Elfúltan érezném, hogy rám borul
 Legszebb álmaim csodája.

(*A mesetáltoson*, 1924)²

Tompa László költői életművében rendre felbukkan ló és lovasa egymástól elválaszthatatlan alakja, és e versekben a lírai én rendszerint lovasként jelenik meg. A Tompa-líra versvilágában jelentős szerepet betöltő, a korszak mitologizáló–folklorizáló tendenciáiba illeszkedő versszövegekben³ olyan varázserejű lovakkal találkozhatunk, amelyek leginkább a pogány hitvilág táltos lovaihoz hasonlítanak, sőt, attribútumaikat tekintve azoknak megfeleltethetők.

„A hősmesék jellegzetesen magyar, illetve keleti típusában a hős táltosfiú⁴ háta és segítője a táltosparipa: ő szállítja a mesehőst égi utazásán. A hős táltosfiú tüzes mént varázsol a rozzant csikóból, parázssal eteti hátságát: e holdtáltos a hajdani lovas népek napistenének hatása, a holdcsikó a mesehős segítője. A hős állata nem egyszerű ló, hanem részben antropomorf csodalény. Hatalmas termetű, iszonyú hangú és erejű, négynél több vagy kevesebb lába van, repülni tud, beszél, ismeri a múltat és a jövőt, együtt harcol a hőssel, vagy a csatában helyettesíti.”⁵

A költészet vers-varázslásában „a lankadt, rossz gebé”-ből „aransörényű táltos” válik. A vers egyetlen versszakban felmutatja a ló ősképének szélsőséges, szimbolikus árnyalatait. E szövegben azonban nem csupán motívum a ló, hanem versindító életmetafora, mely a vers poétikai síkján még a lovas-létnél is teljesebb azonosulást jelent a lóval, hiszen a metafora lételméleti aspektusait tekintve az önazonosság kifejezője.⁶ A „lankadt, rossz gebe” így a lírai én élete maga, melyet e metaforikus létállapotból a mesék motívumrendszerébe segít át az elvagyódás, a Tompa-lírában oly gyakran megjelenő máshová vágyódás (parázsló) sóhajtása.

² TOMPA László, *Ne félj, i. m.*, 45.

³ Erről bővebben lásd tanulmányom III/2. fejezetét.

⁴ A fiú csikótejen nő fel, nagy erejű, és fel tud mászni a világfán. (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 289–290.)

⁵ A helyenként nem szó szerinti idézéssel egységessé fűzött bekezdés forrása: *Uo.*, 289–290.

⁶ Paul de Man gondolkodásmódjának sajátossága, hogy a retorikai kategóriákat gyakran lételméleti aspektusokkal ruházza fel. A *metafora* így időnként úgy jelenik meg, hogy struktúráját az önazonosság, lényegszerűség jellemzi, hiszen a metafora egy hasonlóság alapján *azonosít*.

A vers mintegy elővételezi a néhány évvel később születő *Lófűrösztés* motívumait. Talán e „megrázkódván, tüzes / aranysörényű taltos lenne” sorok metamorfózisa lesz majd az „aranypor a sok csepp, megrázkódván az állat” fenségeseen egyszerű sora, és ami a mesemotívumokból építkező versvilágban most „selyemrét”, az később „kavicsos part” lesz. A „szügyig” érő „harmatgyöngyös fűtenger”-ben az elmerülést a vers poétikai síkján az enjambement tükrözi, ahogy a két gondolatjel mint két hullám a víz szövegképi megtestesítője is lehet („harmatgyöngyös fűtengerbe szügyig / merülve úsznánk — —”), elválasztván egyben a szövegtestben az úsztatás képét a vízből kiemelkedő „hajrás szöktetéstől”. Ez a mese terében küzdelemmentes cselekedet a *Lófűrösztés* földi terében, pőre valóságában a helytállás küzdelmes „játsszadozás”-ává változik át: „A víz hamar az állatok szügyéig ér föl, / Sodorná is őket, de szorulnak a térdek, / S működnek a sarkak, fordulást követelve —”.

A „harmatgyöngyös fűtengerből” hajrásan kiszöktetve a mesetáltos és lovasa vérük hullató, legázolt rózsák között szinte repülnek a nap felé. E képsorokban nem nehéz meglátni az európai kultúrkörben a ló és a lovaglás szimbólumához szorosan kapcsolódó, beteljesülő — vagy (tekintve a vágatást és a legázolt, elvérző rózsák képét) inkább beteljesített — testi szerelem képi vonatkozásait⁷, melyek egyúttal Tompa László mára már szintén ismeretlenné fakult, szenvedélyes szerelmi poéziséhez is hozzáölik e vers motívumrendszerét.⁸

Míg a mesetáltoson tovavágtat a hős taltosfiú, addig a *Lófűrösztés* „bajviselt, bús, konokarcú” Imréje és Áronja a „helyükre kövülve” áll a kemény játéku úsztatás után. És míg a *Mesetáltoson* lovasának hősi tette a vár elé dobbanó léptekben, a „dühöngő sárkány” levágásában van jelen, addig a *Lófűrösztés* „két szíjas” székelvények helytállása éppen a „rezzenetlen szobor”-létben testesül meg, hol a napba nézés mitikusán bátor tette („én keményen csupán a napba néznék”) a sorssal szembenezés, a sorsnak szembeszegülés valóságos bátorságává nemesül: „álltak, ahol csak állniok kellett, / Keserű daccal, a sorsnak szembeszegülve”.

A két vers tájai bár egymástól látszólag bejárhatatlan távolságra vannak, a rendkívül hasonló, egymás metamorfózisainak tekinthető motívumok, a rokon belső struktúra és verscselekmény a *Lófűrösztés* mitikus-folklorisztikus előképévé avathatja a *Mesetáltoson*-t, melyben a lírai én valóságtapasztalása ráadásul nem is

⁷ A ló „szexuális jelképként a kezdetektől napjainkig jelen van az európai kultúrtörténetben. A férfit a lovas, az ostor, a sarkantyú, alkalmanként a ló jelképezi, míg a nő rendszerint a ló, a nyereg, a kengyel; ha pedig a ló a férfi, az esetben a fa, a fű, az abrak és a víz a nő jelképe.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 198.)

⁸ „Megfakulna, ha hajadhoz érnék, / Annak fénylő selyemszála mind. / S szememből, bár téged egy se tép még, / Megláthatnál minden földi kint. // A te lelked liliommező, mely / Tavasz szél rezdültén remeg. / Enyim pusztá, melyen át erővel / Vágtat, s vág a téli fergegeteg. // Kedves, amíg nem késtél el, indulj, / Közelemből futva menekülj. / Máskülönben telem lelke dig dül. // Máskülönben menthetetlenül / Veszve volnál, s csillagod zuhantát / Liliomok vérkönnyel siratnák.” (TOMPA László, *Intermezso* = T. L., *Éjszakai szél*, i. m., 32.)

biztos, hogy olyan távol esik a *Lófiürösztés* Imréjének és Áronjának sorsküzdelmétől. Hiszen, bár mesebeli tájakon járunk, a szöveg grammatikai síkja végig távolságot jelez az álmok teljesülésének csodabirodalmától: míg a „lankadt, rossz gebe” versindító képe életmetaforaként működik, addig a vers összes többi képét és igéit a feltételes mód távolságtartó grammatikai formája uralja.

3. 1. 2. 2. *Keresztes lovag a Szentföldről hazatér*

A *Mesetáltoson* második szakaszának mitikus-folklorisztikus szerelmi szimbolikáját idéző gesztushoz hasonlóan egy másik, már nem mitikus, hanem legendás korszak költészetének motívumkincsét idézi meg a *Kereszteslovag a Szentföldről hazatér* című vers.

Beh más minden, mint ahogy a pogányok
Közt küzdve százszor elképzeltém én!
Nem készített jel: érkeztemre várnod,
Csokorral, csókkal nem jöttél elm.

Mint álmaid közt: kertecskéd se bájol
Holdfényesen, — nem sír fülemile.
Már mi se ment meg nagy utam porától,
Nincs ifjító lelkem redőire.

Amíg babéért Antióchiát
Vívtam, óh hány szép évem elhagyott.
S most a babér is mi, ha nincs virág?

Közénk az évek gátul sokasultak —
S jaj, messziről jött, fáradt lovagod
Lábadhoz már csak haldokolni hullhat!

(*Keresztes lovag a Szentföldről hazatér*, 1921)⁹

A lovagköltészet motívumaiból táplálkozó szöveg egyúttal fel is számolja a lovaglíra toposzait — nincs se virág, se kert, se fülemile —, de felszámolja e toposzokat már eleve azzal is, hogy a szerelmi poézis reneszánsz költészetbeli versformájában, szonettben beszél. A versszöveg konkrétan a lovat nem idézi meg — ám a lovag név etimológiájában benne foglaltatik a ló neve, jelezvén, hogy a lovag önazonosságához, férfi szerepköreihez és teljes életútjához elválaszthatat-

⁹ Uő, *Éjszakai szél*, i. m., 69. (A vers első megjelenése: Pásztortűz, 1921/26, 157.)

lanul hozzátartozik lóval együtt való léte. Ezzel a Tompa-líra egy újabb olyan darabja előtt állunk, melyben a lírai én egy a lóval, lovával szorosán összekapcsolódó szerepben szólal meg.

3. 1. 2. 3. *Este a győzelem után*

A hazatérő fiatal lovag szerepéből a vén lovagéba vezet át bennünket az alábbi vers.

Ha majd egyszer (talán nem is sokára)
A legutolsó bástya is ledől,
S én úgy tudok az elzajlott tusákra
Gondolni, már a falakon belől:

Jó lovam hátán kardomat keresztbe
Fogom, száz sebből vérző, vén lovag,
És felnyögök, bő könnyekkel fűrösztve
Pilláimat, de kínom nem lohad.

A szálló estbe jajjal így kesergék:
— Jaj, éveim, mily álnokság tiport
Így vérbe?... Hát ez volt a cél, mi kellett?

Ily verten üljek diadalmi tort? —
– De szél diderget, s lomha téli felleg
Mögül hidegen néz a téli hold!

(*Este a győzelem után*, 1921)¹⁰

Érintőlegesen témájában és konkrétan egyik szöveghelyén is Áprily Lajos *A Finále* című versét idéző versszöveg.¹¹ Szonett ez, benne a hold, a vereség, a sors, az egy életen át vívott küzdelem, a legutolsó bástya ledőléséig való kitartás motívumai.

¹⁰ Uő, *Erdély hegyei közt*, i. m., 94. (Az Osvát Kálmánnak ajánlott vers először ebben a kötetben jelent meg.)

¹¹ „Elzajlott tusák” — „elzúgott tusa”. „Öreg leszek, vénebb a téli napnál, / kedvem sötét lesz és hajam fehér. / S mint a csitult patak a torkolatnál, / lankadt szívemben meglassul a vér. // Ha harmat-hússal ér az este, fázom, / nem melegít az elzúgott tusa, / s ha támadok, az ugrást elhibázom, / mint Akela, a dzsungel farkasa. // Csak csöndre várok és komor követre / s barlang-homályba visszaroskadok. / Míg zeng az erdő s forró ütközetre / rohannak boldog, ifjú farkasok.” (ÁPRILY Lajos, *A finále* = Á. L., *Összes költeményei*, i. m., 57.) Az élet végén, farkas-motívum.

3. 1. 2. 4. *Táncos lovakkal*

Talán a *Mesetáltoson* pogány–mitikus mesebeli táltos lovát idéző „táncos lovak” jelennek meg a *Táncos lovakkal* című versben, hol e lovak táltos lovakhoz való hasonlóságát a hangzóösszecsengés („táltos” — „táncos”), valamint a két szó egymást finoman érintő jelentésmezeje is megerősíti.¹² Igaz, ló és lovasa itt nincs egészen szoros egybeforrtságban, hiszen a „táncos lovak” nem hátslovak, hanem szánhúzó paripák, ám a szimbólumok világában a fogattal, szekérrel rokon szán szintén a hősöket illeti meg.

„A fogat, a szekér, a kocsi ugyanis hatalmi jelkép: az indoeurópai népek körében szekéren járja égi útját a nap, és a többi, istenként megszemélyesített égitest.¹³ Az antik istenek kocsijukba fogott állatokról ismerhetők fel: a lovak pedig éppen Apollón, „a lantos költészet istene”¹⁴ szekerét húzzák. Kocsin közlekednek egyes fogalmak allegóriái is, ezen allegóriák közül a lovak a Hajnal, az újjászületés, az új kezdet fogatának vontatói. Az égben az isteneket, a földön az uralkodókat, hősöket illette meg a kocsi, mely halottszállító járművé vagy túlvilági utazóeszközzé is válhatott.”¹⁵

Ez utóbbi szerepkört, a halálba vivő jármű képét idézi meg a *Táncos lovakkal* havat hasító szánja¹⁶, mely a szintén szimbolikus „fehér úton” abba a gyermekkori otthont idéző — valóságreferenciális vonatkozásában a *Lófiüröstésben* szereplő Küküllő partján álló, „öreg udvar” ölelte — „ősi házba” vezeti hajtóját, „hol minden más cél egybefut”.

¹² Gondolhatunk itt a táltos révülésére, felhevült áldozati táncára. (Vö. HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 289.)

¹³ „A képzet a lovas harci szekérrel együtt a sémi népek körében is elterjedt. A tüzes szekéren égbé emelkedő Illés próféta a görög Hélios napisten megfelelője, de a *Biblia* külön is említi a Nap szekerét és lovait (2Kir 2,11; 23,11).” (Uo., 277.)

¹⁴ „Apollón a fény, a világosság istene. Nem azonos a napistennel, csak később olvasztotta magába annak vonásait. Apollón jelképezi a szellem világosságát és a messzire látás képességét, ezért lett a jóslás és a lantos költészet istene.” (*Mitológiai ábécé*, szerk. BODROGI Tibor, DOBOSSY László, DÖMÖTÖR Tekla, ECSEDY Csaba, HORVÁTH Tibor, KATONA Imre, KECSKÉS Lászlóné, ifj. KODOLÁNYI János, KOMORÓCZY Géza, KOVÁCS György, MÁDY Zoltán, SÁRKÁNY Mihály, WACZULIK Margit, WESSETZKY Vilmos, Bp., Gondolat, 1978, 228.)

¹⁵ A helyenként nem szó szerinti idézéssel egységessé fűzött bekezdés forrása: HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 277–278.

¹⁶ A szán szintén gyakran visszatérő motívum a Tompa-lírában, mely más szöveghelyeken is mitikus funkcióban, e táncos lovak szánjához hasonlóan túlvilágra vivő utazóeszközként jelenik meg: „Oh, kincses ölü, mély ár, babona! / Már engem is visz medred ősi sodra. / Bús lelkem rajta pehelyként forogva. / Halk ájulatban sodródik tova! / Már látom is: ki fel nem fedve jöttem, / Titkon is megyek majd, ha szánra szállok. / Előttem sejtés csilló selyme szállong, / S szánam csilingel csak a téli csöndben.” (TOMPA László, *Idegen falusi fogadóban* = T. L., *Erdély hegyei közt*, i. m., 25.)

Táncos lovakkal, nagyvidáman,
 Hasíts, hasíts a hóba: szánam.
 Mi hátul van — ne bánd, ne bánd!
 Röptöd, mely fürgén hajt előre,
 Völgyből kaptatva dombtetőre,
 Engem is újult kedvbe ránt.

Sok apró csengőd riadalma
 A tél derűjét fölzsivajgja,
 S az, mint a nyúl fut szerteszét.
 Hol eddig ősz és gyász komorlott,
 Ma hó cicomáz völgyet, ormot.
 Sehol sár, semmi szürkeség.

Bár a hóhullás halk zenéje
 Zizegve mindig így kísérne,
 Csak hóba merülne szemem.
 Nő, nincsen-pénz, s több ősi kétség
 Helyett csupán e friss fehérség
 Tükrözne békélt lelkemen.

Sík utak haván, könnyű, sík szán,
 Csak röpíts, röpíts tova tisztán,
 Míg fehér, fehér minden út.
 Úgy csupa fehér domb, fehér fa
 Közt csengőzünk be majd a célba,
 Hol minden más cél egybefut.

Hol végül is csak meg kell állni:
 Egy öreg udvar eperfái
 Havas holdfényben lengenek.
 S bekopogván az ősi házba,
 A tréfás, agg halál pipázva
 Vár, s megölelget engemet.¹⁷

(*Táncos lovakkal*, 1921)¹⁸

¹⁷ A vers szokatlan, bátor zárlata, a halállal való baráti, már-már cimborális viszony József Attila *Istenem*-jének záróképét is megidézheti a befogadói tudatban: „Ha nevetnél, én is örülnék, / vacsora után melléd ülnék, / pipámat egy kicsit elkérnéd / s én hosszan, mindent elbeszelnék.” (JÓZSEF Attila, *Istenem* = J. A., *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, 1971, 142.)

¹⁸ TOMPA László, *Éjszakai szél*, i. m., 22–23. (A vers első megjelenése: Pásztortűz, 1921/1, 13.)

A szánhoz való beszéd közvetve a lovak buzdítását, a táncos lovak szólongatását is jelentheti, így a vers, bár nem szorosán, de e közvetettségben mégis a *Ló-fürösztést* előkészítő ló-motívumokat tartalmazó, mitizáló szövegek közé sorolható.

3. 1. 2. 5. *Elmaradt lovas eszmélkedése*

A ló mint a halálba vezető úton kísérő társ talán a leggyakoribb szerepköre Tompa László lovainak: e szerepkör is ló és lovasa elválaszthatatlan egységét nyomatékosítja. Ez jelenik meg valamiképp mind a lovag-versekben, mind a *Táncos lovakkal* című költeményben — és ezt a szerepkört érinti az *Elmaradt lovas eszmélkedése* is. A címében és motívumaiban valamiképp Adyt is idéző versben azonban már megjelenik a halállal dacolás, a végzetnek való belső ellenállás megkeményítő ereje: „az egykori »elkésztett lovas« tövig belemélyeszi sarkantyúit csapzottszőrű lova véknyába.”¹⁹

No, vén lovas, már jó lesz nekivágnod!
Nézd, halványulgat a nap sugara.
S fejed fölött csak egy-egy varjú károg,
Arcodba szél csap, hideg zuzmara.

Addig léptettél, kényes úr-magadban,
Előre hagyván a serényeket,
Hogy magad bolygasz, ím az alkonyatban.
Már minden számár megelőzhetett.

Most aztán késő lépve mendegélni — —
Hát rajta, kantárt megeresztve, nyomban!
Figyelnek, lásd, a térség jegenyéi.

S ha célt nem érsz? ha hamarább ledobban
Lovad? — ne bánd; a hajsza is megéri:
Hósit rohansz egy halálos galoppban!

(*Elmaradt lovas eszmélkedése*, 1920)²⁰

¹⁹ SZENTIMREI Jenő, *Ne félj: Tompa László versei*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 388.

²⁰ TOMPA László, *Erdély hegyei közt*, i. m., 88. (A Molter Károlynak ajánlott vers első megjelenése: Zord Idő, 1920/12, 468.)

Megjelennek a versben a természet és a személyes életsors eggyé válásának poétikai, képi kifejezői is — „fejed fölött csak egy-egy varjú²¹ károg”, „figyelnek, lásd, a térség jegenyéi” —, valamint a ló megülésének nehézsége, küzdelme.

3. 1. 2. 6. *Életgázló előtt*

Ló és lovasának mind szorosabb kapcsolata. A versek keletkezési évszámát tekintve egyre közelebb járunk a *Lófűrösztés* (1929) keletkezési idejéhez.

Most merre ismét? Lovam fújva horkan,
S megtorpan a lenn zajló zavarostól,
Mely felfröcsköl ránk. Ejh talán az ostor
Segíthet még bosszantó gyávaságán,
Hogy itt ne tartson, míg az éj leszáll rám!

Lehet, igaz, titkon élémvágva árad
Sötét leve bús multam erdejének — —
S hogy fenyeget... Ám apadtára várjak?
Vagy tovább is víz mentén mendegéljek?
Míg túl talán öröm vár, élet, ének?! —

Neki ugratva —: veszttem lehet mindez!
De mivel jobb itt vesztteg tépelődnöm?
Hát rajta, Ráróm, dacom, régi gőgöm!
Ha csak a sors is egy kicsit velünk lesz?
Fénybe, virágos partra kaptatunk föl! —

(*Életgázló előtt*, 1927)²²

Megjelenik a víz, a folyó-motívum (gázló), mellyel egyúttal a ló archaikus attribútumaihoz is közeledünk: „Egy görög mítosz szerint a tengeristen szigonyát a földbe dőfte, amelyből forrás fakadt (gö. *pégé*), s abból a *Pégaszosz* szökött elő, így adta Poszeidón a lovat az emberiségnek. A ló tehát a víz szülötte.”²³

A sűrű erdő mint az élet dantei erdeje szintén ismétlődő motívum Tompánál. Az utolsó, rímtelen sor a sorsváltás poétikai kifejezője lehet: „versszöveg és sorsszövet” eggyé válása.

²¹ A baljós varjú-motívumot vö. a balladisztikus, Arany János *Vörös Rébékjét* megidéző *Beszéd a varjakhoz* c. Tompa-verssel.

²² TOMPA László, *Ne félj*, i. m., 38. (A vers első megjelenése: *Ellenzék*, 1927. jan. 23., 9.)

²³ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 197.

3. 1. 2. 7. *Dsingisz khán*

A szókincs, a vers atmoszférája és a poétikai megformáltság tekintetében talán az alábbi vers áll legközelebb a *Lóíjírás*téshez.

De most a magasban felzúgnak a fák —
Egyszerre riadtan hajlong a sok ág.
[...]
Ősdacccal égbe fúródnak az óriás hegyek.
[...]
Egy ura millióknak — kemény és tenni merész! —
Egy erdő szélén éppen lován ül, — messzire néz.
Mozdulatlan szoborként egy nagy karvalyt figyel,
Mely nyugaton a hulló napban most tűnik el.
Ott vesz... s helyén lobogva izzik egy lángpalást,
Min játszani lát a khán most gigászi látomást.

Előtte füstös falvak, dúlt városok, terek — —
[...] — talán erőt ad a hit? —
(Karján a khán kajánul játszatja izmait.)
[...]
De most, míg így magában fő az iszonyu khán,
Horkantás csap ki lángként lovának orrlyukán.
Ő is neszelni kezd hát, szaglássza a szelet.
Valami jön feléje, halk harangszóval elegy — —
Szimatol újra, s egyszer megérzi: hullaszag...

S míg ménje horkol és fúj, kapálva, nyugtalanul,
Maga kardjához nyúlva, sátáni kedvre gyúl,
S egy rettentőt kacag — —

(*Dsingisz khán*, 1924)²⁴

A közép- és belső-ázsiai hősénekek alvilági kánjait idézi a szöveg.²⁵ A „karján a khán kajánul játszatja izmait” akusztikailag és képileg egyaránt igen intenzív verssorában a khán teste szinte azonos módon működik lováéval — így is megtestesítve ló és lovasa egygyé váltságát. Az emberi testen úgy rándulnak össze az

²⁴ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 21–22. (A vers első megjelenése: *Ellenzék*, 1924. aug. 10., 9.)

²⁵ „A közép- és belső-ázsiai hősénekek alvilági kánjainak fekete vagy sárga ló a hátasa.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 198.)

izmok, ahogy a lovak minden ízében koncentráló és megfeszülő izma ráng — ezt a szerves egységet fejezi ki a vers poétikai síkján a hangzóösszecsengés is.

Ebben a versben már gazdagon megjelenik a későbbi *Lófűrösztés* motívumkinccse: ló és lovasa költőileg megformált szoborszerűsége („mozdulatlan szoborként”), a jelentéstelített gondolatjelek. Míg azonban a vers motívumaiban a *Lófűrösztés* előképe lehet, ló és lovasa természetében valamiképp ellenpontja a mi táltos lovainknak, valamint Imre és Áron póré, nyers tisztaságának.

3. 1. 3. Tűnődések a *Lófűrösztés*ről

A part és a folyó mint egyszerre valóságreferenciális székelyföldi, erdélyi táj — és mint mélyen archetípikus vidék van jelen e versben. Azáltal, hogy a ló föld- és vízelem egy időben, Imre és Áron lovai egyszerre állnak helyt az erdélyi föld rögein és a víz (folyó) és a part jelképezte archetípikus táj idő örökkévaló idejében.

„Az anyagi létezés kezdetét általában a víz eleméhez kapcsolják a kultúrák. A víz megtermékenyítő erő, a megtisztulás eszköze, a regenerálódás, az újjászületés eleme. A víz elsősorban azt az ősvizet, őskáoszt jelképezi, amelyből az egész létezés megszületett, a végtelen s még formátlan állapotot, amely az élet csíráját hordozza. A mitikus hősök születésénél jelentős szerepe van a vízbe vetésnek, s a vízből való kivetésnek. A magyarság Anonymus által lejegyzett eredetmondájában is előfordul az élet vize, hisz Álmos anyjának »méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak.«²⁶

Imre és Áron lovaik hátán archaikus–mitikus héroszokat idézve időznek mozdulatlanul. Időtlen mozdulatlanságuk előtt azonban lovaikat megülve valamiképp maguk is „vízbe vettek”, majd „a vízből kivették” — akár a megszülető mitikus hősök. Ahogy Imre és Áron küzdenek lovaikkal, önfeledten, szinte szerelmi szenvedéllyel, lovukkal való eggyé válásuk „a rituális erők egyesítését jelképezi.”²⁷ Egyedül e megmerítkezés és e küzdelem után lehetnek csak rezzenetlen szoborrá, s állhatnak a parton örökkön örökké.

„Homéroszi sírversekre emlékeztet e szöveg, amelyekben áll és dacol a gyönyörű síremlék, és szembeszáll a pusztító idővel.”²⁸ S ahogy a síremléket — sírkövet, szobrot, kopjafát — kemény és nehéz alkotómunkával állítja a faragó mester, úgy a versen is rajta hagyta kézjegyét a szöveggel való küzdelem, a szövegben megtestesülő küzdelem formáló-faragó munka formáló-faragó alkotó-

²⁶ *Uo.*, 321–323.

²⁷ „Ember és ló násza az erők rituális egyesítését jelképezi”: a lovas „visszatér az anyai testbe, és királyként, megújulva lép ki belőle.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 199.)

²⁸ RÉVÉSZ Imre, *Lófűrösztés*, Erdélyi Helikon, 1941/2, 93.

munkája. Mert „ebből a nyelvből úgy formálódik a vers, ahogyan a szobrász formál férfias anyagából: a nemes, időtálló kőből.”²⁹ E kemény és nemes, szikla- vagy faformáló, alkotó szobrászmunka pattogzó sziklaéleit vagy hulló faforgácsait idézhetik meg a versbéli gondolatjelek — de szövegképi megtestesítői lehetnek (szorosan a szöveghez kötődve) a lovak szügyéig érő folyóvíz hullámainak, s később a leszakadó „tüzes mennykövek” szilánkjainak: hiszen „a gondolatjelhez a szintváltás-jelzés, a függőleges tagozódás (messze-fönt) képzetköre társul.”³⁰

A megmunkálendő anyag valóságával való küszködés a három nagy versszakból mint három nagy tömbből megformált vers szövegképi síkján túl a vers ritmikái struktúrájában is megmutatkozik. A *Lófüröszítés*ben „tisza, kemény ritmusokon gördülnek előre a sorok. [...] Rím és többszólamúság sehol, csak mintha egymás mellé állított fenyőszálak parancsolnák a hangok hosszúságát és fokát.”³¹ „Semmi lágyság, semmi festői ebben az írásban; csupa kemény, időtálló anyagból vésett idom. Még rímek sem enyhítik, puhítják a súlyos, évszázadok óta kikíváncozó mondanivalót. [...] dübörgő ének. Csupa ősi képből és egyenlő, egyenletes erejű sorból áll. Semmi hatásvadászat; [...] puritán, tiszta. [...] És a versben mindezek ellenére egyetlen közhely sincs! [...] Tiszta, meztelen vers ez.”³² Pőre és nemes, akár egy ló teste. Akár a szobroké. A vers az „ős-székely daccal”³³ álló Imre és Áron alakját állítja elénk „rezzenetlen szoborként” — de így áll előttünk maga a vers is: e vers maga a rezzenetlen szobor.

A korabeli írások Tompa László líráját rendre férfiasnak nevezik. És valóban: Tompa költészete „férfi-líra. Nemcsak képzelet-járása miatt. Vagy költői képtára miatt. [...] De formája miatt is. Mintha kőbe vésné, sziklába faragná verseit. [...] Festőiséget áldoz föl, hogy plasztikája tökéletes legyen. S a könnyű dal helyett szemérmesen vigyázó, érdes, kemény férfi szók között a mélyből föloldódjon a vers-zene,”³⁴ mely „bizonyos férfias egyensúlyt mutat.”³⁵ Figyelemre méltó azonban, hogy míg e férfiasként számon tartott költészetben rendre felbukkan a hold — e folyton változó női minőség —, addig a nappal, a férfi lét ez isteni, ősi attribútumával alig találkozhatunk. Ám felragyog itt, az életmű csúcán: izzó delével „roppant fényt, hevet süt”, s „aranypor”-rá váltja a lovak szőréről szerteszt szálló vízcseppeket. E sötét, komor lírán sugaraival áthatító nap ragyogása mitikus fénnel vonja be a székely lovasokat. Olyan fénnel, melyen többé nem lehetnek úrrá a felettük úszó „árnyvető fellegek”: hiszen helytállásuk, pusztá létük maga az idő múlásán átizzó fény. És [...]

²⁹ KOVÁCS László, *Tompa László*, Erdélyi Helikon, 1941/14, 87.

³⁰ Fónagy Iván szavait idézi: FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az íráskép tere* = F. K., *Térrányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 34.

³¹ RÉVÉSZ, *Lófüröszítés, i. m.*, 95.

³² *Uo.*, 93, 95.

³³ TOMPA László, *Tavaszi délelőtt a Rózsadombon* = T. L., *Ne félj!*, i. m., 71.

³⁴ KOVÁCS László, *Székely költő*, Erdélyi Helikon, 1941/3, 126.

³⁵ REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszakai szél*, Pásztortűz, 1923/23, 771.

[...] ha öröm helyett
 Tüzes mennykövek szakadnak is itt le,
 — Míg gyászosan évek százai húznak el —
 Ők örömtelenül is, ha kínba tébolyodottan:
 Itt fognak állni, örökké.

A *Lófűrösztés*ben a valóságreferenciális vonatkozásokkal bíró erdélyi táj és a történelmi valóság maga formálódik, nemesedik örökké és helyeződik egy időtlen, mozdulatlan, mitikus térbe. A mitikus-folklorisztikus ló-előképek a *Lófűrösztés* saját, önálló mitológiájában teljesednek be, és ezekhez az előképekhez a költő többé már nem is tud visszatérni: a ló-motívum, ha a *Lófűrösztés* megszületése után elő is tűnik Tompa László lírájában, akkor mélyen az erdélyi tájba és sorsba írva jelenik meg, és a rendületlen helytállás belső magatartásával, a „rögvalósággal való küszködéssel”³⁶ áll vonatkozásban.

Borús az ég! De túl a dombon
 Meg-megcsillan a falu tornya.
 Hass, szántóvas, a földbe mélyen —
 [...]
 Az életünk más, a világ más.
 Csak az Örök-Úr változatlan —
 S a rög, a munkagond, a szántás.

Gyű hát no, húzzad, Fecske, Holló —
 Várjunk talán, hogy más segítsen?
 Tudd meg, lovam, nincs segedelmünk
 Magunkon kívül, csak az Isten!

Ránk csak az Ő szent napja süssön —
 Már belül is remény melenget.
 A földet bizakodva szántjuk —
 S nem kérünk ennél más kegyelmet.

Mi többet úgy se várhatunk itt —:
 Amit nekünk a jó nap érlel,

³⁶ Bertha Zoltán kifejezése, melyet az Irodalomtudományi Doktori Iskolában folytatott tanulmányaim lezárásaként tartott disszertációs fejezetvédeásemén hallottam tőle először, 2013 tavaszán.

Amit a rögből ki-kiküzdünk
Feszülő karunk erejével.

(*Őszi szántás székely hegyek alatt*, 1933)^{37,38}

A Tompa Lászlót követő költőnemzedékeknek valamiképp a *Lófűrösztés* „rezenetlen szoborként” az öröklétben időző lovasai lesznek vezetői: a vers rendre visszatérési, már-már mitikus ponttá, poétikai mértékké lesz az erdélyi magyar lírában. A *Lófűrösztés*ben „mintha egy fél élet öntudatlan költői tapasztalatai gyűltek volna fel”³⁹: és miután koncentrált, sűrű erőként egy pontban összegyűltek — akár zúgó folyón az örvény, melyben a víz addigi útja során felgyűlt minden energiája megállva kavargog —, áradnak tovább e költői tapasztalatok új poétikai tájak, a későbbi költőnemzedékek lírai tájai felé.

3. 2. „Ismerősnek tetsző sziluettek / idők porát hasító ellenfényben” Tűnődések Oláh István *Tompa László lovasai* és Farkas Árpád *Epilógus a Lófűrösztéshez* című versei felett

Ahogy valaki belemerítkezik a vízbe, s ezáltal megtisztul és újjászületik,⁴⁰ úgy merítkeznek bele későbbi költők a *Lófűrösztés* Küküllőjébe, szövegfolyamába. És ahogy Imre és Áron lovaikkal e mitikus folyóvá lényegült Küküllőben álltak, úgy állnak a következő költőnemzedékek alkotói is verseikkel a szöveghagyományban.

A *Tompa László lovasai* és az *Epilógus a Lófűrösztéshez* sűrű, koncentrált lírai erejéhez egyedül talán a hallgatás méltó. A befogadás csendje. Valahányszor újraolvasom e szövegeket, nyomukban csend marad bennem. Egy Tompa László költészetét bemutató poétikai monográfiában önálló fejezetet érdemel e két szöveg bemutatása, melyet meg is kísérek majd elvégezni. Jelen tanulmányomban egyelőre csak felmutatni van erőm és időm e verseket, néhány töredéknyi gondolatlan kiegészítve egy későbbi elemzésből.

³⁷ TOMPA László, *Ne félj!*, i. m., 139. (A vers először ebben a kötetben jelent meg.)

³⁸ Egy költői erejét tekintve gyengébben sikerült, késeinek tekinthető versben a ló és lovasa, a lovagolni tudás mint az erény mintaképe jelenik meg: „Ők is (nem ismerve a lovaglás titkát) / Lecsúsznak a lóról, előbb, mint gyanítnák. // Így sok áldicsőség szégyenülést ér még — / Mert végül is kell, hogy legyen újra mérték!” (TOMPA László, *Lélekhaborgásra — csillapítónak* = T. L., *Válogatott versei*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1944, 150–151. (A vers első megjelenése: Erdélyi Helikon, 1941/11, 689–690.))

³⁹ RÉVÉSZ, *Lófűrösztés*, i. m., 93.

⁴⁰ Ahogy „a megkeresztelkedésnek is lényege a vízbe merítkezés általi megtisztulás és újjászületés.” (HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár*, i. m., 322.)

Oláh István: *Tompa László lovasai*

Táltos lovak voltak vagy csak az a kicsi hegyi-fajta
 amely ritkuló levegőhöz szokott, nyaktörő ösvényeken,
 s nyakát töri ha félrelép, utána, mint a filmekben:
 keselyűk köröznek csupán —
 ha pedig táltos mének voltak Imre s Áron lovai,
 fürdőjük a tűz, szénájuk parázs
 már sügyig verdesnek a lángok, a Harom megolvad
 s úgy folyik mint az Olt,
 mélység nincs, se magasság, csak a zsarátnok
 fénye s visszfénye meg a lovasok,
 kacagnak hajnaltól napestig anélkül hogy
 távolodnának. László nézi őket, nem hunyorít
 az égő erdő láttán, akkor sem, amikor a medve
 kigurul az erdőből, üstöke üstökös,
 guruló bundáscsillag a kaptatón.
 László mindent lát, őket ketten,
 s akik utánuk jönnek hánykódó lovakon,
 váltott táltosokon vagy mokány lovacskákon,
 s mindenik nyergén tarisznya, mert hosszú az út,
 egy takaró éjszakákra, menyegzőkre koszorú,
 fátzol a gyásznak. Ez hát az időtlenség
 arcvonala, időtlenségünké, tudósítója: Tompa László.

E vers kortárs poétikai megvalósulása annak, ami a helikoni költőknél, s fokozottan Tompa László lírájában megkezdődött: a szülőföldi tájjal és a költői örökséggel való megszüntethetetlen azonosulásnak, mely azonosulást rendre felszámolódásra készítetik az idő várakozó keselyűi — és mégsem tud felszámolódni, csak továbbbíródni, még a felszámolódástól való félelemben is.

A versben, akár az erdő, benne lángol a Tompa-líra jellegzetes motívumrendszere. Már a versforma, a szöveggép is megidézi az eredeti szövegtestet, a Tompa-líra jellegzetes örökségét — a címbe, a versközépbe és a verszárlatba pedig, akár a szövegtest három tartópillére, konkrétan beleíródik Tompa László neve. A *Lósfürösztés* Imre és Áron névvel zárult: „Itt fognak állni, örökké, — hogy Imre szorítja, / Áron pedig... Áron nem hagyja magát!” A Tompa László névvel záruló *Tompa László lovasai* befejezésében (mind ritmusában, mind gondolati struktúrájában) valamiképp az eredeti verszárlat tükröződik. Tompa mint (hadi)tudósító áll és közvetít, örökké, az időtlenség arcvonaláról.

Farkas Árpád: *Epilógus a Lófűrösztéshez*

... És miután ama derék székelly legények
 szikrázó csillagporfényűvé,
 holdfényben csillámló szőrűekké
 csutakolták szilaj lovaikat,
 rögtön beléjük költöztek
 a pusztulás pici golyóbisférgéi,
 bombarepesznyüvei,
 és szétvetett lábú állatok
 lilára puffadt tetemei
 úsztak alá a vizeken,
 beleiből keselyűk
 vontak kondenzcsíkot az égre,
 lerágott koponyáikat kóbor kutyák
 görgették hősi halottak
 friss sírhantjai közt,
 és traktorekék majszolgatták
 a parton rekedt csitkók,
 a gyönyörű, szomorúfűzsörényű csitkók
 bokáit, húsukból bő lakomát csaptak
 a félig fölkapott állú túlélők, hollók;
 alapos, bizony kíméletlen munkát végeztek
 a derék utódok,
 az évek elvadult drótkéféi
 áttetsző-derengő fényűvé
 dörzsölték-fűrösztötték paripáink,
 már csak Szent Mihály lova poroszkál lehajtott fővel
 már csak az ő csontváza foszforeszkál
 zörögve a csillagtalan éjszakában,
 s Áron még szorítja, de Imre,
 Imre ő egyre jobban elhagyja magát.

„A víz életet adó volta mellett a káoszba fulladásnak, a feloszlásnak, az elnyelésnek, a halálnak is eleme és közege, amit több mitológia úgy fejez ki, hogy a halottnak egy folyón kell átkelnie a túlvilágra. [...] A víz tehát teremtő és romboló elemként szerepel az élet kezdetén és végén. Az ősi, vízbe való temetkezés arra mutat, hogy a születés és a halál vize voltaképp azonos egymással: a vízbe temetett halott számára az őt elnyelő víz egyúttal az újjászületés eleme, hiszen ez a magzatvíz is volt.”⁴¹ Farkas Árpád verse valamiképp az ősi vízbe temetkezést

⁴¹ HOPPÁL, JANKOVICS, NAGY, SZEMADÁM, *Jelképtár, i. m.*, 322.

idézi meg, s azzal, hogy benne áll a szöveghagyományban, egyúttal az újjászületés közegévé is váltja a vers vizét. Ahogy a bibliai vízözön azért bocsáttatott a földre, hogy megtisztulást hozzon, hogy „a halál, a pusztulás révén Isten és ember között a kapcsolat megújulhasson, újjászülethessék”⁴², úgy Farkas Árpád verse is, a *Lófűrösztés* és a Tompa-líra képeinek folyamatos felszámolásával egyidőben valójában megújítja, újraszüli a Tompa-vers szöveghagyományát.

Az archaikus, pogány temetési rítusokat⁴³ fájdalmasan torz tükörben megidőző folyó hömpölyög e versben, mely maga is folyó: szövegfolyó, szövegfolyam. Egyetlen mondat csupán, melynek kezdetén a három pont jelzi a folyóba, a szöveghagyományba lépést — s melyben a vesszők csupán hullámok élei, a pontosvessző pedig csak hullámtörés a látványosan hullámozó szövegtestben.

Nem csupán megidőzésével, nem csupán azzal, hogy a Tompa-verset pre-textusává avatja, hanem műfaji önmeghatározásával is tovább írja e vers a *Lófűrösztés*: a szövegindító három pont jelzi, hogy valamihez csatlakozik, valamit folytat ez az epilógus. És valamit lezár. De valóban lezárja-e? S nem lehet, hogy paradox módon éppen már csak e lezárással, a lezáródás, az elmúlás, a fölszámolás, a pusztulás verssé váltásával éltetheti?

Eltávolítóan expresszív és egyidőben mégis mélységesen befelé forduló és kötődő képeivel a vers mégsem tesz mást, mint — „bár az évek elvadult drótkéféi áttetsző-derengő fényűvé dörzsölték-fürösztötték” — vad kegyelettel elénk rajzolja Imre, Áron és lovaik

ismerősnek tetsző sziluett[jét],
idők porát hasító ellenfényben.⁴⁴

3. 3. „helyükre kövülve időznek”

A *Lófűrösztés* az erdélyi magyar képzőművészetben

Imre, Áron és lovaik, a Küküllő hullámai, a környező hegyek és az „árnyvető fellegek” ismerősnek tetsző sziluettjei erdélyi magyar képzőművészek festményeiről, rajzairól, metszeteiről is visszatekintenek ránk. A tanulmányom mellékletében bemutatott képzőművészeti alkotások mind Tompa László emblemikus versének megjelenése után készültek, s mivel a festményeken, rajzokon és metszeteken felsejlenek a Tompa-líra hatásának jegyei, így talán némi bizonyossággal állíthatjuk, hogy a *Lófűrösztés* valamiképp ihletője, forrása lehetett ezeknek az alkotásoknak. E művek természetesen nem a verset illusztrálják, hanem a *Lófűrösztés*

⁴² *Uo.*

⁴³ „Ha temetési rítus részeként áldoztak lovat, mint pogány eleinknél, a cél az volt, hogy az elhunytat a túlvilágon is szolgálhassa nélkülözhetetlen hátslova.” (*Uo.*, 199.)

⁴⁴ TOMPA Gábor, *Hűtlen elbagyás* = T. G., *Óra... i. m.*, 50.

tés témáját variálják és járják körül a maguk művészi eszközei és törvényei szerint. Ezáltal pedig Tompa László verse átlép a szorosán vett irodalom határain: a *Lófűrösztés* ihlette képzőművészeti alkotások világában, a „posztmodern heterogenitás”⁴⁵ határvidékén járunk.

Az alkotásokat készítőik születési évének sorrendjében mutatom be. Különösen izgalmas, hogy a verset nem csupán Tompa László képzőművész kortársai, hanem festőgenerációk érzik magukénak: hiszen a *Lófűrösztést* témául választó alkotók között akad olyan, aki a vers keletkezésének évében vagy csak azután született. Bemutató feljegyzéseim csupán kísérletek, a képek puszta szemléletén alapuló gondolattöredékek — elmélyültebb kidolgozásuk egy poétikai monográfia kisebb alfejezetében kaphat majd teret.

3. 3. 1. Zsögödi Nagy Imre: *Lófűrösztés*⁴⁶

A kép szín- és formavilága jellegzetesen Nagy Imre-i világ: mély, telt, sötét tónusú, dús színek — a telt, hömpölygő és gomolygó formákat pedig megmegtörik, izgalmasan szabdalják az élesebb, geometrikus formák és vonalak. Hasonló karakterű festmény ez, mint az alkotó Tompa Lászlóról készült olajportréja — a telt sötétség és az ezzel egyidejű töredezettség pedig a Tompa-versek szín- és formavilágát idézi.

A háttérben látszanak az „árnyvető fellegek”, és a lovasok is a „partmenti sekélyben” állnak. A kép mégis könnyedebb, idillibb világát ábrázolja a lófűrösztésnek.

Különösen izgalmas a hídról szemlélődő alak pozíciója. A fűrösztést szinte mi magunk is az ő perspektívájából látjuk. Tompa László versében is — más költeményeihez képest — igen szokatlan a szemlélői pozíció. E legtöbbször énbeszédben, a lírai én perspektívájából megszólaló költészet a *Lófűrösztés* esetében leíróvá válik. Talán épp e távolságvétel az, amely objektivitásával hozzásegítette e verset az irodalmi és művészeti örökléthez.

3. 3. 2. Bene József: *Lófűrösztés*⁴⁷

Az egész képen átragyog valami megfoghatatlanul, mitikusan fénylő, napba állított, pőre meztelenség. E meztelenség, a férfitestek és a lovak testeinek hasonló tónusai ló és lovasa mitikus eggyé váltságát, s talán a ló ősi szexuális jelkép-voltát is megidézik.

⁴⁵ KELEMEN, *Arról, hogy a transzszilvanizmus...*, i. m.

⁴⁶ A festményt lásd tanulmányom **20.1. mellékletében**.

⁴⁷ A festményt lásd tanulmányom **20.2. mellékletében**.

A férfitestek kidolgozottsága, különösen a háttal álló férfialaké, antik szobrokkal rokon, míg az előtérben álló alak kalapja s arcvonásai jellegzetesen a székelységet idézik. A férfi- és a lótestek sűrű közelsége az egymásra hangolódó, egyé vált, közös erő erőterét érzékeltetik.

3. 3. 3. Gy. Szabó Béla: Lófűrösztés⁴⁸

A metszet, a rézkarc tán legjobban illik e vershez: megtestesíti a Tompa-líra formaművészetét, a hangokkal és szavakkal mint anyaggal küszködő szobrásztevékenységet.

A kép előtérben, a parti sziklán álló, arca-takart, vetkőző — „rögtön le harisnyát, inget” — férfitest akár egy hérosz teste. Fehérfényű férfiak és mitikus, fekete lovak.

A képen több egységre, részletre bontva megjelenik a lófűrösztés valamennyi résztevékenysége. A centrumban még a fűrösztés előtti készülődés, a hősiesség úsztatás előtti pillanat áll: hogy ez következik, azt a társára váró, már a lován ülő fiatal alak tartása jelzi. A bal felső képrészben maga a fűrösztés, a csutakolás. A lovait csutakoló férfialak testének íve épp a centrumban álló alak hajlásával ellenkező irányba hajlik, megtestesítve a csutakolás áramvonalas szenvedélyét. A kép jobb felső, hátsó síkján pedig a „játszadozás”, a fröcskölés, a megrázkódó állatról aranyporként szálló cseppek rajza látszik.

3. 3. 4. Maszelka János: Lófűrösztés⁴⁹

A víz itt mitikus, örvénylő, már több mint a Küküllő, és több is mint folyó: valamiképp az időtlenség örvénylésének tere. Az örvénylő áramvonalak természeté éppen ellentette a környező tájnak, a lombja hullt vagy sárga lombcsomójú fák — talán a Tompa-líra fái is ezek — darabosságának.

Az ég, a víz és a fehér ló színe egybevegyül, míg a barna ló színe a fák törzsein, levelein köszön vissza. E barna ló a víz, a föld felé néz — a fehér, melynek hátán az egyetlen lovas ül, az égre.

3. 3. 5. Gábor Dénes: Lófűrösztés⁵⁰

Ahogy Maszelka János festménye éppen elvonatkoztatottsága által jelentős interpretációja a lófűrösztés rituális cselekedetének — s így talán a Tompa-versnek is —, úgy Gábor Dénes metszete a sűrű, kemény, (kopja)fafaragást idéző vonalvezetése és a Tompa-líra motívumaival szoros rokonsága kapcsán figyelemre méltó.

⁴⁸ A festményt lásd tanulmányom **20.3. mellékletében**.

⁴⁹ A festményt lásd tanulmányom **20.4. mellékletében**.

⁵⁰ A festményt lásd tanulmányom **20.5. mellékletében**.

Két „bajviselt, bús, konokarcú” „székely lovas”: „helyükre kövülve időznek” s állnak, „rezzenetlen szoborként”. A metszet szinte a verset mintázza meg. „Fö-löttük madár híz”, fenyvesek, hegyek zárják körül őket, meztelen lovaikkal eggyé válva állnak pőréen. Arcukon apáink arca, a vízen lovaik árnyéka tükröződik.

A metszetről *ex libris* is készült. Ahogy Imre és Áron állnak, szorítják lovaikat s nem hagyják magukat, úgy szorítja s vigyázza ez az *ex libris* is a szavakat, verseket — talán egy Tompa-kötet szavait. Az *ex libris* „olyan sokszorosított grafikai alkotás, melyet a könyv kötetáblájának belső oldalára ragasztanak, és a tulajdonos nevét tartalmazza.”⁵¹ Az *ex libris* és a rajta látható kép nevünk, s így (irodalmi) önazonosságunk hordozója is.

4. „E test, ez arc”

A Tompa-líra vándormotívumai és Tompa László-portrék az erdélyi magyar képzőművészetben

4. 1. Diogenész

S valami meglök, hogy menjek ki, s utcák
Során, miközben a dél szava kondul,
Lámpával, égő szívemmel bolyongva,
Fürkészek végig mindenkit bolondul,
S dadogjam egyre, dühös szerelemmel:
Embert keresek — hol vagy, ember — — Ember?!

(*Diogenész lámpájával*)

A *Diogenész lámpájával* a költő talán leggyakrabban méltatott írása azon szövegek közül, melyek nem sorolhatók a jellegzetesen transzszilvanista költemények sorába. A vers a szerzői szándék szerint is kiemelt pontja az életműnek, hiszen zárlatának részlete az Erdélyi Szépmíves Céh gondozásában napvilágot látott *Hol vagy, ember?* című kötet⁵² címadó kérdése is egyben. A vers a megjelenés után Erdélyben szinte azonnal beleíródott a szellemi kérdésekről szóló beszédmódba^{53,54}

⁵¹ *Idegen szavak gyűjteménye*, http://idegen-szavak.hu/ex_libris.

⁵² TOMPA László, *Hol vagy, ember?*, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, 1940.

⁵³ BORCSA János, *Diogenész lámpája kerestetik*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/699-diogenesz-lampaja-kerestetik.html#.VOYMSSzRmyM>

⁵⁴ A *Hol vagy, ember?* c. kötet kapcsán írta Németh László is híres, egy-egy ponton esszébe hajló, elemző kritikáját Tompa László költészetéről (NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskötetéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13–14.)

— s így minden bizonynal ihlető forrásául szolgált Nagy Albert megrendítő, székelly arcú *Diogenészének* is.⁵⁵

„A vers minden versszaka ezzel az egyszónyi refrénnel végződik: ember.”⁵⁶ A szövegben egy antik vándormotívum metamorfózisának lehetünk tanúi: a szereplőként is értelmezhető versben a lírai én fokozatosan egygyé válik a fényes nappal, az emberektől zsúfolt utcákon lámpásával embert kereső Diogenésszel — anélkül, hogy (a címen kívül) a vers akár egyetlen egyszer is megnevezné a görög filozófust. Akár Nagy Albert festménye esetében, melynek „csizmás, bajuszos, lámpást tartó Diogenésze [...], ez az összevont homlokú, határozottan lépő, ősz ember”, aki „mintha tudná az igazságot”⁵⁷, megbízható bátorsággal lép „a künn sűrített sötét” felé, miközben sem ruházatán, sem környezetében nincs semmi diogenészi. A kép címe nevezi Diogenésznek a székelly arcú férfit: lezármazottját az egykor a végeken, a határokon őrködő, „sziklő” székellyeknek, akik azzal a fürkésző, vigyázó erővel védtek a rájuk bízottakat, ahogy a versbeli Diogenész és az ajtón kilépő, lámpásával s kutató szemével embert kereső székelly Diogenész teszi.

4. 2. Fák

A metszeten⁵⁸ a talaj, a zöld lankák akár egy folyó hullámzása, melynek két partján a hűség sűrűségével állnak egymás mellett a fák. Csak törzsüket látjuk — de tudjuk koronájukat. Hogy lombjaik, ágaik odafent összeérnek. Egymás felé hajolva, helyenként egymásnak dőlve, mozdulatlan mozdulataikkal támasztanak, s támaszkodnak. Az erdei ösvény és a fák mint imára záruló két tenyér ujjai között a kéz szűk alagútja, gótikus katedrális hajója. Fa-imádság. Az erdő sűrű jelenléte. Teste. Talán a Tompa-líra fákból faragott szövegteste, szövegerdeje.

S szólomban olykor egy-két szirt, fa, virág is
Megszólt, szólt ez a szűkszavú, bús táj — [...]
Ős voltam én itt.

(*Érnek őszén, kedvnek őszén*)

⁵⁵ A festményt lásd tanulmányom **21. mellékletében**.

⁵⁶ NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 14.

⁵⁷ KÁNTOR Lajos, *Székellyekkel a képtárban: Áron, Imre, László(k), Pista és...*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/934-kantor-lajos-tanulmánya.html#.VN8GByzRmyM>.

⁵⁸ A festményt lásd tanulmányom **22. mellékletében**.

És az erdő mélyén, hol a hűség faszorai összeérnek, mintha két törzs nézné egymást. Bennük, akár ha kopjafákban, két emberarc vonásai. Nézik egymást. Állják egymást — és az egyazon sorsot „a gondok erdejében.”^{59,60}

4. 3. Arcvonások, versvonások

A Tompa Lászlóról készült képzőművészeti alkotások⁶¹ — rajzok, festmények, metszetek, szobrok — nem csupán a költő arcvonásait örökítették meg: bennük a Tompa-líra versvonásai is tükröződnek. Néha alig érzékelhető, máskor azonban egészen nyilvánvaló a kapcsolat a képi világ és a szövegvilág között.

„Mindig öreg költőnek láttam Tompa Lászlót. [...] Mindig úgy éreztem, hogy járásában, mozgásában, mozdulataiban van valami öreges ünnepélyesség és fájdalom.”⁶² A költőről viszonylag fiatalabb korában készült portrék is igazolják e sorok valóságát: a harmincas éveiben járó Tompát megörökítő Ember János és különösen Haáz Rezső ceruzarajzai⁶³ egészen korai Tompa-versek színeinek és vonásainak képzőművészeti metamorfózisai is egyben.

Ne is sejtsétek, hogy a sorsom átok,
S belül a szívem csendesen zokog.

(A lisztes bobóc énekel)

Ellenszegni sok könyvem nem ér
Annyit se, mint egy kiálló gyökér.
[...]
A sors utánam oly könnyen dobja
Pár versemet, mint sárga lombcsomót — —

(A parton)

Csak neked nem hajt öröm-rügy sehol már,
Szívem, vén koldus. Inkább verni szűnj meg.

(Új tavasz nyiladozásán)

⁵⁹ TOMPA László, *Robotosság átka alatt*.

⁶⁰ „Tompa Lászlónak igaz szeretettel” — így dedikálta Gy. Szabó Béla a költőnek ajánlott színes fametszetét. Talán e két, fában rejtőző emberarc az ő egymást néző két arcuk.

⁶¹ Az alkotásokról készült felvételeket tanulmányom **23. mellékletében** közlöm.

⁶² MAROSI Antal, *Tompa László rendbogyó őszikéi*, Utunk, 1983. dec. 16.

⁶³ Ember János ceruzarajza: **23.1. melléklet**. Haáz Rezső ceruzarajza: **23.3. melléklet**.

E pályája elején járó költőt megörökítő ceruzarajzok atmoszférája köszön vissza évtizedek múlva, a már valóban öregedő Tompa Lászlót ábrázoló Maszelka János portréján.

Valamennyi Tompa-ábrázolás közül talán Ember János pasztelljén⁶⁴ látszik egyedül valami — váratlanságával a Tompa-versek olvasóját is megdöbbenő — lágyan lüktető, élő fiatalság. A szőke derű ereje, mely a szinte teljesen elfeledett tavasz-versek remélő szívű fiatalemberét járhatta át olykor-olykor, lágy enjambement-okká és játékos zenévé váltva verseiben a szinte mindig kemény, komor rímeket is.

Friss földszag. Néhány ifjú nyírfa nyalkán
Szegül a fényes égnek egyenest. [...]
S tán mitsem tud e duzzadó tavaszról,
[...] ami szívemben dagad s forr.

(Tavaszi délelőtt a Rózsadombon)

[...] Ha tavasszal a zápor megeredt.
A felhők teltségük feleslegét
Lezúdították; ázott benne rét,
Kert, udvar és a cseréppel rakott
Ablakra is sok kövér csepp csapott.

(Tavaszi eső zenéje)

A Tompa-versek és arcvonások jellegzetes, kemény komolyságát mintegy torz tükrön át mutatják, s valamiképp játékká oldják a székelyudvarhelyi Tomcsa Sándor karikatúrái. *A legyőzhetetlen akadály...* és a *Tompa, a megkoszorúzott erdélyi költő* szemléletmódjukban igen izgalmas adalékok a Tompa-versekről készült képzőművészeti alkotások vagy a Tompa Lászlóról készült költőportrék között. Azáltal, hogy a karikatúra műfaji jegyeinek megfelelően felnagyítják és eltorzítják a Tompa-líra jellegzetes vonásait és motívumait, egyrészt alátámasztják annak markáns értékeit, másrészt ösztönözhetik a befogadóban azt a bátorságot is, hogy oldottabban és ne rögzült elvárásokkal közeledjen a versek világához.

Egészen másként, de hasonlóan izgalmas, hogy a holt vágyait verseibe véső „régiszorász” portréját szobrászművészek is megmintázták. Benczédi Sándor és Márkos András fejszobrai egyaránt tükrözik a költő kemény, komor magatartását — és a versekbe vésett dacos mozdulatlanságot. A Szervátiuszok nem fából, hanem fába faragott szobrában pedig Tompa László arcvonásai szinte a fa testének részeként rajzolódnak ki előttünk. Talán a versek számtalan különféle

⁶⁴ Ember János pasztellje: **23.2. melléklet.**

változatban megjelenő vándormotívumát, a fa-motívumot is megkísérelték így megjeleníteni az alkotók:

Hát csak hajts ki, lelkem
Légy egy mérhetetlen
Koronájú nagy fa.

(*Májusi hajnalodás*)

Az a képzőművész, akivel élete során Tompa László kétségkívül a legszemélyesebb kapcsolatot ápolta, Nagy Imre volt: „a zsögödi mester”, a hagyomány szerint a *Lófűrösztés* Imréje, aki „a fekete-fehér grafikában visszafogott, viszont a festészetben a tarkaságtól sem félt”, s „a csíki táj fantasztikus fényeit festette.”⁶⁵ Zsögödi Nagy Imre mind a tájfestészet színes, fényes gazdagsága, mind a grafikák és metszetek visszafogott fegyelmének nyelvén megörökítette a költőt — és a Tompa-líra tájait. A festővel különösen is intenzív és kölcsönös volt a költő szellemi-alkotói viszonya is. A Nagy Imrének ajánlott *Este egy székeley festőnél* és az *Ismét Nagy Imrénél* című versek a csíkzsögödi festő képeivel lépnek párbeszédbe, nyilvánvalóvá téve a Tompa-versek tájainak és a festő tájainak kapcsolatát. Mert mind Zsögödi Nagy Imre festészete, mind Tompa László költészete az erdélyi, székeleyi táj és sors mégis-egyetemes titkait segítette világra születni.

A szem a látást elzáró hegyekről visszatérül,
Magunkra, képeidre, melyek alatt beszélgetünk.
E képek folyvást hatalmasodó erővel igéznek.
Pedig nincs rajtuk semmi babonáság;
Sohasem látott rendkívüli táj,
Gigászi műcsoda, — csak föld, meg ég — —
Egy-két apró ház, kis falu, hegy, völgy —
Székely falu, hegy, völgy — de milyen teljesen az mind!
Formára, színre, beszédre, varázusra!
[...]
Oh, engem is annyit nyugtalanít e más,
E mindennél más, különös, zárt világ —
Ez ősidőtől itt kinnal küszködő,
Százszor bukott, s kelt, társtalanegy-nép,
A vele játszó rejtelmes hatalom,
E falvak, fák, felhők, s mind, mind, ami itt van,

⁶⁵ KÁNTOR Lajos, *Székeleyekkel a képtárban: Áron, Imre, László(k), Pista és...*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/934-kantor-lajos-tanulmánya.html#.VN8GByzRmyM>.

S ami — hordója régi, erős itálnak —
E nép lelkének ízeit magába vette.

Mindez sokszor nyom, — s bolygásaim között
Szorongva látom: vér serked a fűből,
Amelyre tapostam, — ágak nyulnak utánam,
Aszott ujjakkal, esdve, s alattomosan.
Szikkadt patakágyban — többszáz-éves anyó —
Görnyedt hátú szirt szól rám, — motyog valamit,
Egy régi titkot hordoz, már végre letenné —
S ígéretekre készül... de csak küzködik, —
Ajka (mint Papagenóé) dadog a lakaton —
S úgyszintén ott is: egy füstfogta, reves fűz,
Alább a nádas, fentebb a rengeteg,
Egyszerre vérzik, s szólna mind, köröskörül —

Sietnék oda mindenikhez, feloldani mind
Az átok alól, világra segíteni titkát:
Meg ne fulladjon, — de érzem, erőtlenedem,
Érzem, hogy én is varázs alatt nyögök,
S már-már csüggednék, de ekkor, — ekkor,
Hogy lelket kapjak, ti juttok eszembe,
Akik a varázst ugyancsak töritek,
Te, s még itt-ott néhányan, társaink [...]

(Este egy székelly festőnél)

Ahogy a Tompa-vers költői képei szólásra segítik a festett képeket, úgy Nagy Imre olajfestménye, tusrajza, szénrajza és különösképpen metszete Tompa László költészetét is valóságos képpé tükrözi. A költőről készített olajfestmény hasonló szín- és formavilágú, mint a festő *Lófürosztás* című alkotása. A székelly-kék színt megidéző háttér (házfal? szobafal?) előtt mélybarna, súlyos-nehéz ruhában áll a költő. Az alapvetően lágy ecsetvonások a rögzös kézfejen és az arcon élesednek, árkosodnak.

A mélyenülő, üszökbarna szem
Mélyeiben sok hamvadt vágy pihen.
[...]
Én tudom, hogy sokszor mennyibe
Kerül neki meg nem rendülnie.

(Megjegyzések egy férjfejre)

Mínta Tompa László lírai önportréját ábrázolnák Nagy Imre alkotásai: olajfestménye, szénrajza és tusrajza egyaránt — s különösen linóleummetszete. E metszet-portrén olyanok az éles vonalak, akár a versek szikláiban az árkok vagy szövegtestében a gondolatjelek: mert miként a szobrász a megmunkálendő kőbe, fába írja a lélek belső vonásait, úgy nem csupán a Tompa-lírába is árkokat, barázdákat rótt az élet. Ám ahogy a versek őrzik képeikben, ritmusukban, gondolatjelek szabdalta töredezettségükben és mégis-erejükben az erdélyi-személyes sorsot, úgy őrizte s őrzi Tompa László valóságos arca is ráncként a sors rajzolta árkokat. Életének, lelkének titkai arcának árkaiban ülnek: ám a szem alatti medret, szinte a tekintetet is elfedő — élességét s mélységét nem oldó, de érinthetlenségét, megfejthetlenségét elmélyítő — árnyék borítja. Talán az ismeretlenség magánya, árnyéka (is) ez.

Mint csöndes csónak, sík vízen bolyongván,
Sötét szobából, sík tükörlapon
Előlebeg bús arcom, alakom.

E test, ez arc már nem is él: — halott tán?
Másomat szinte meg sem ismerem.
Más is minden oly titkos, nesztelen.
Csak — altatót — az alkonyat dalol,
S egy hegedű sír halkan valahol.

Én tovasikló, szűkös életem!
Tán sohasem is voltál igaz-élet?
S szemem hasztalan leste, merre mélyebb:
Csalatva bolygott álmvizeken.

Talán — amelyek most is körülállnak —
A kínok, vágyak sem mások, csak árnyak.
S így magam is csak önárnyam vagyok,
Vetítve rejtett síkból ide-átra,
Mint földi tóra futó felleg árnya.

Pislog a tűz... a sötétség nagyobb!
Megg pattant húron elhal a zene — —
Ha tovalendül élet-álmodásom,
Hová szakad be kóbor üteme?
Lábam nyomát is elkuszálja más nyom?
S mint bosszús művész vétett vonalat:
Eltüntet a sors néhány perc alatt?
Vagy aki voltam: lényem lelkes lelkét

Megőrzi bűvös tükreben az emlék,
 Hogy taván ringva néha visszajárjak
 Majd valamelyik élőbb unokámnak? — —

(Tükörbenézés alkonyodáskor)

V. Utóhang

„S én gyöngéimből kivetkezve, szépen,
 Megnyílt, mély titkok osztályosaképpen
 Örök-erőkekel örökös cserében
 Ringok az idő özönén, királyi
 Gályán, újuló tavaszok szelében.”

(Tomba László: *Kivirágzott egy orgonabokor*
 — az utolsó három sor a költő sírfelirata)⁶⁶

Mivel az interpretáció életünk teljes horizontját átfogja, így maga az irodalomtörténet is jelentős részben ebből születik: hiszen az, „amit adottnak nevezünk, nem választható le az interpretációról.”⁶⁷ Tudom, hogy *omnis lectio est selectio*,⁶⁸ ahogy belátom azt is, „hogyminden versben magamat olvasom, hogy valamenyny megértéséhez (pontosabban a vélt megértéshez) önmagamon vezet át az út.”⁶⁹

Ezzel együtt remélem mégis, hogy egy a Tompa-líráról eddig kialakult képnél objektíve gazdagabb, izgalmasabb és titokzatosabb költői világ áll most előttünk: *versekbe vésvé* — és mégis *élő*n, poétikai jegyei lélekvándorlásában költőnemzedékről költőnemzedékre öröklődve. És remélem azt is, hogy a Tompa László költői életművéről most felvázolt képen (meg)új(ult) perspektívákból szemlélhetők a régről ismert, főbb vonások, hogy kirajzolódtak e vonások mellett rejlő egyéb vonalak — s így a korábbi (torz)kép, a költői-írói életmű szellemi tágasságának és szintézisének felmutatásával is, összességében árnyaltabbá válhatott.

Annak elfogadásával és belátásával remélem ezt, hogy ha egy költői életműről alkotott kép folyamatosan tisztul is, emberi megismerésünk tökéletlensége és a költészet mindig megújuló titokzatossága kapcsán e tisztuló kép sem lehet soha teljes: a mindenkori befogadó időbe vetettsége következtében létrejövő kivédhe-

⁶⁶ TOMPA, *Kivirágzott egy orgonabokor* = T. L., *Hol vagy, ember?, i. m.*, 69.

⁶⁷ GADAMER, *Szöveg és interpretáció, i. m.*, 24.

⁶⁸ A latin szállóigét idézi: TÓTH Imre, *Palimpszeszt... i. m.*, 9.

⁶⁹ BENEY, *A titok és a Másik* = B. Zs., *Möbius-szalag, i. m.*, 162.

tetlen hangsúlyeltolódások⁷⁰, az igazság megismerésének folyamatszerűsége és a teljesség meglátásának szükségképpeni lehetetlensége miatt minden megrajzolt kép örökké változ(tat)ásra váró (torz)kép marad.

De talán éppen ezért állhat egy életmű új meg új befogadói kihívások, megújuló olvasati lehetőségek elé.⁷¹ Talán éppen így, éppen ezáltal él.

„Ott jártam még egyszer [...] a várak mélye fölé emelkedő házban, ahol akkor már nem élt Margit, a ház asszonya,⁷² s az öreg úr arcvonásaiban ott kísértett a vő és költő-barát Szabédi László elvesztésének gyásza is⁷³.

[A költő] révetegen fogadott, álmából kelt fel, s elmondta, hogy éppen én akartam segíteni rajta borzalmas helyzetében, egy szikla szélén, ég és föld között. [...] Az nem volt kétséges: számára újra »körül a tág úr, felhők lomha rendje«⁷⁴. Elmondta, hogy álmait sorra lejegyzí, mutatta is a füzetet. [...]

⁷⁰ Az irodalomtörténet-írás is „nagy mértékben befolyásolt a mindenkori jelen által meghatározott történetírói diskurzus normáitól.” (NAGY Zoltán, *És mi magunkat se tudnók...*, i. m.)

⁷¹ „Állandó újraértelmezés tárgya kell legyen a tegnapi irodalma, s maga az egész rendszer”, mivel „a megismerés újabb és újabb hipotéziseket állít fel, problémákat vet fel, illetve újabb és újabb eszközöket vesz igénybe időről időre. [...] Nem az interpretáció kizárólagos birtoklása a cél, hanem valódi diskurzus, beszélgetés folytatása irodalmi szövegekről. [...] Az irodalomtudomány ugyanis dialogikus diszciplína: rossz az az interpretáció, amelynek távolságtartásából nem vezet vissza út a megértéshez, az élményhez, amikor üressé, öncélúvá válik a teória.” (BORCSA, *Az irodalomtörténet-írás reformja felé*, i. m. A fent idézett szövegrészeket a tanulmány az alábbi forrásokból meríti: SCHMIDT, Siegfried J., *Az empirikus irodalomtudomány*, Helikon, 1989/1, 25.; ODORICS Ferenc, *Új paradigma-e az empirikus irodalomtudomány?*, Helikon, 1989/1, 20.; BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997, 15.)

⁷² „Tomba Margit zenetanárnő hat évvel a költő halála előtt, 1958-ban hunyt el tüdőrákban.” (KATONA, *Szobor és megemlékezés nélkül...*, i. m., 5.)

⁷³ A költő és egyetemi tanár Szabédi László a kolozsvári magyar egyetem felszámolása ellen tiltakozott, tiltakozását rendőri zaklatások követték. Tragikus halála 1959. április 18-án történt: Kolozsvár határában, homályos körülmények között a vonat elé vetette magát. Tompa László unokája — István fiának első lánygyermeke, Tompa Julianna — az 1958/59-es tanévben Tompa lányánál és vejénél (Tompa Margitnál és Szabédi Lászlónál) élt Kolozsvárott. Az akkor tizenegy esztendő Tompa Julianna visszaemlékezéséből tudom, hogy mielőtt Szabédi László utolsó útjára indult otthonról, [búcsú]levelet hagyott feleségének, Tompa Margitnak. Szabédi László [búcsú]levelét egyedül felesége olvasta. A román Securitate emberei még Szabédi halála napján megjelentek a költő otthonában, a házkutatás során elvették Tompa Margittól a levelet, és soha nem adták vissza neki. Arról, hogy mi állt a levélben, tudomásom szerint Tompa Margit sem akkor, sem azután senkinek nem beszélt.

⁷⁴ Utalás Tompa László *Havasi tájékon* c. versére. (TOMPA, *Havasi tájékon* = T. L., *Éjszakai szél*, i. m., 51.)

Aztán eltemettük⁷⁵ a szép szál fenyő alá⁷⁶, melyet valamikor már Bánffy Miklós odarajzolt válogatott verseinek címlapjára.⁷⁷
Minden elmúlik. És megmarad. És újjáéled.^{78, 79}

⁷⁵ „Tompá László halálát [1964. május 13.] hosszú [...] betegeskedés előzte meg. Prosztatatabántalmái voltak, életének utolsó évében sokat volt kórházban. [...] A mostani emlékházban akkor Sándor fia és családja lakott, ők gondozták az idős, beteg költőt.” Tompa Sándor felesége, Tompa Jolán visszaemlékezéséből tudható, hogy az utolsó időszakban „egy gondozónőt is fogadt[ak] melléje, aki mindig vele volt és gondját viselte, hiszen már ágyhoz kötött beteg volt. [...] Ismerősei, barátai (Haáz Rezső, Jodál Gábor és mások) akkor már vagy meghaltak, vagy nem éltek a városban. Bakk doktor járogatott [...] a házba, ő volt a kezelőorvosa. Tompát a ház középső nagyszobájában érte a halál, itt helyezték koporsóba is. [...] A városháza nagytermében ravatalozták fel. [...] 1964. május 16-án innen kísérték utolsó újtára hozzátartozói, ismerősei a református temető kertbe, ahol felesége mellé temették.” (KATONA, *Szobor és megemlékezés nélkül... i. m.*, 5.)

⁷⁶ „A keleti eredetű létszimbolika szerint a síron nőtt fában, növényben az elhunyt él tovább.” (HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 2010, 82.)

⁷⁷ TOMPA László, *Válogatott versei*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1944. A Bánffy Miklós rajzával illusztrált címlapról készült felvétel tanulmányom **6.7. mellékletében** közlöm.

⁷⁸ BALOGH Edgár, *Emlékeztem Tompáéknál*, Hargita, 1969. máj. 11., 3.

⁷⁹ Nagyapám, Tompa István (1912–1989), Tompa László harmadik gyermeke volt. A *Brassói Lapok* egykori munkatársaként lehetősége adódott arra, hogy a második bécsi döntést követően Budapesten helyezkedjen el. Ő akkor nem egy másik hazába, hanem hazája egyik városából a másikba ment, s megismerkedvén nagymamámmal, itt telepedett le. ’56 eseményei idején lehetősége lett volna családjával, feleségével és gyerekeivel együtt átkelni a határon, és elhagyni Magyarországot. A család egy teljes éjszakán át összepakolva, virrasztva várta nagyapámat és az indulást. Nagyapám hajnalban érkezett haza, és azt mondta: „nem megyünk”. Édesapám visszaemlékezése szerint nem akart még ennél is messzebb kerülni Erdélytől. 1989 tavaszán halt meg nagyapám, az Új Köztemetőben helyezték örök nyugalomra. A család a temetés előtt sírhelyet igényelt — de nem válogathatott. Egy meglehetősen nagy parcellában jelölték ki nagyapám nyughelyét. A sík és pusztaság területén egyetlen fa: egy magányos fenyő állt — éppen nagyapám sírhelye mellett.

Mellékletek

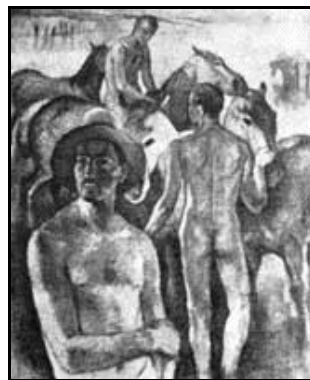
20. melléklet

A Lófűrösztés az erdélyi képzőművészetben

20. 1. Zsögödi Nagy Imre (Csíkzsögöd, 1893 — Csíkszereda, 1976):

Lófűrösztés

20. 2. Bene József (Székelydálya, 1903 — Ulm, 1986):

Lófűrösztés

20. 3. Gy. Szabó Béla (Gyulafehérvár, 1905 — Kolozsvár, 1985):

Lófűrösztés

20. 4. Maszelka János (Máramarossziget, 1929 — Székelyudvarhely, 2003): *Lófűrösztés*



20. 5. Gábor Dénes (Brassó, 1936 —):
Lófűrösztés



21. melléklet

Nagy Albert (Torda, 1902 — Kolozsvár, 1970):
Diogenész
(Olajfestmény, 1948)



22. melléklet

Gy. Szabó Béla (Gyulafehérvár, 1905 – Kolozsvár, 1985) színes fametszete
 Megjegyzés: a metszeten a művész ajánlása.
 „Tompá Lászlónak igaz szeretettel: Gy. Szabó Béla” (1935. XII. 14.)



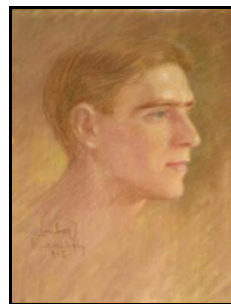
23. melléklet

„E test, ez arc”: Tompa László képzőművészeti alkotásokon

23. 1. Ember János: *Tompá László*
 (Ceruzarajz, 1914)



23. 2. Ember János: *Tompá László*
 (Pasztell, 1915)



23. 3. Haáz Rezső (Szepesbéla, 1883 — Székelyudvarhely, 1958):
Tompá László
 (Ceruzarajz, 1920)



Forrás- és irodalomjegyzék

Kéziratos forrásjegyzék

I.

(A kéziratos források lelőhelye: Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum — Tompa László hagyatéka.

A múzeumi leltári számot a kéziratok címe mellett közlöm.)

Curriculum vitae-k:

TOMPA László, *Írói önvallomás*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1330.

TOMPA László, *Önéletrajzi vázlat*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1355.

Előadások, esszék, tanulmányok:

TOMPA László, *Előadás Goethéről*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1336.

TOMPA László, *Mécs László estélyére*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1337.

Levelek:

Áprily Lajos levele Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1923. ápr. 28.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/345.

Benedek Elek levele Tompa Lászlónak (Kisbacon, 1926. jún. 1.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/398.

Berde Mária Tompa Lászlónak (Nagyenyed, 1922. nov. 22.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/15.

Tamási Aron levele Tompa Lászlónak (Kisbacon, 1928. szept. 23.), [kézirat], HRM–TLH, 7688/313.

Műfordítások:

GRAZIE, Marie Eugenie delle, *A Cigányzene-sorozatból*, ford. TOMPA László, [a műfordítás kézírata], HRM–TLH, 7688/988.

STORM, Theodor, *Reggel*, ford. TOMPA László, [a műfordítás kézírata], HRM–TLH, 7688/946.

Versék és versváltozatok:

TOMPA László, *A menekülő*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1015.

TOMPA László, *Borszéki emlék*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1008.

TOMPA László, *Egy versorozat előadása elé*, [egy versciklus-terv kézírata], HRM–TLH, 7688/1037.

TOMPA László, *Éjjeli havazásban*, [egy szövegvariáns kézírata], HRM–TLH, 7688/[leltári sorszám nélkül]

TOMPA László, *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom...*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/944.

TOMPA László, *Fehér csúcson*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1056.

TOMPA László, *Játék*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1023.

TOMPA László, *Késői felelet*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/946.

TOMPA László, *Lélekvárás*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/1064.

TOMPA László, *Mondtad, velem jössz!*, [kézirat], HRM–TLH, 7688/978.

TOMPA László, *Ne félj!*, [egy szövegvariáns kézírata], HRM–TLH, 7688/[leltári sorszám nélkül]

TOMPA László, *Óreg zsoldos kesergése*, [egy versciklus-terv kézírata], HRM–TLH, 7688/[leltári sorszám nélkül]

TOMPA László, *Tiszta torzkép...* [kézirat], HRM–TLH, 7688/1032.

II.

Kuncz Aladár levele Babits Mihálynak (Kolozsvár, 1931. febr. 3.), [kézirat], OSZK Fond III/810/17.

Irodalomjegyzék

- A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája*, szerk. MAROSI Ildikó, Bukarest, Kriterion, 1980.
- A magyar költészet antológiája*, szerk. FERENCZ Győző, Bp., Osiris, 2003.
- A mi értékeink: Tompa László*, Magyarország, 1930. jún. 15., 3.
- Amikor a falevelek tényleg lehullottak*, http://mult-kor.hu/20081111_amikor_a_falevelek_tenyleg_lehullottak?pIdx=2
- ÁPRILY Lajos, *A produktív fájdalom* = Á. L., *Álom egy könyvtárról*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 153–168.
- ÁPRILY Lajos, *Összes költeményei*, szerk. GYŐRI János, Bp., Osiris, 2006.
- A végtelen mondat: Versek a szülőföldről*, szerk. RÓZSÁNÉ BALOGH Mária, Bukarest, Kriterion, 1977.
- Az Erdélyi Helikon íróinak antológiája (1924–1934)*, szerk. KOVÁCS László, Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh, [1934].
- Az Erdélyi Helikon költői (1928–1944)*, szerk. SZEMLÉR Ferenc, Bukarest, Kriterion, 1973.
- BABITS Mihály, *Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.
- BABITS Mihály, *Egységes magyarság*, Nyugat, 1941/1, 28–29.
- BABITS Mihály, *Énekek éneke: Salamon király könyvéből*, Nyugat, 1920/23–24, 1079.
- Babits Mihály levelezése 1916–1918*, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, TÓTH Máté, Bp., Argumentum, 2011.
- Babits Mihály levelezése 1919–1921*, szerk. MAJOROS Györgyi, TOMPA Zsófia, Bp., Argumentum, 2012.
- BABITS Mihály, *Nyugtalanosság völgye*, Bp., Táltos, 1920.
- BABITS Mihály, *Összegyűjtött versei*, szerk. KELEVÉZ Ágnes, Bp., Osiris, 2007.
- BAGOLY József Ágoston, *Irodalomelméleti kérdések Paul Ricoeur bibliai hermeneutikájában*, Iskola-kultúra, 1998/6, 150–157, http://epa.oszk.hu/00000/00011/00017/pdf/iskola-kultura_EPA00011_1998_0607_150-156.pdf
- BAJOR Andor, *Tompa László köszöntése*, Igaz Szó, 1963/12, 922.
- BALOGH Edgár, *Emlékezetben Tompáéknál*, Hargita, 1969. máj. 11.,
- BALOGH Edgár, *Mesterek és kortársak*, Bukarest, Kriterion, 1974.
- BARLAY Ö. Szabolcs, „Magunkba le”: *Reményik Sándor*, Székesfehérvár, Prohászka Baráti Kör, 2009.
- Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929*, szerk. SZABÓ Zsolt, Bukarest, Kriterion, 1979.
- BENEDEK Elek, *Szép este*, Székely Közélet, 1926. jún. 6., 1.
- BENEY Zsuzsa, *A titok és a Másik* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 162–164.
- BENEY Zsuzsa, [*Az elérhetetlen jelentés*]: *Befejezetlen kézirat* = B. Zs., *jelentés: Irodalmi esszék*, szerk. AMBRUS Judit, DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2010, II.
- BENEY Zsuzsa, *Az emlékezés lelke* = B. Zs., *Möbius-szalag*, Bp., Vigilia, 2006, 155–159.
- BENEY Zsuzsa, *Hulló idő: Összegyűjtött versek*, szerk. DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2008, I.
- BENEY Zsuzsa, *József Attila telei* = B. Zs., *Az elérhetetlen jelentés: Irodalmi esszék*, szerk. AMBRUS Judit, DARÓCZI Anikó, Bp., Gondolat, 2010, II.
- BENEY Zsuzsa, *Misztika a szerelem nyelvén: A fordító megjegyzései Hadewijch verseiről = A lélek nyelvén: Hadewijch művei*, ford. BALOGH Tamás, DARÓCZI Anikó, a verseket ford. BENEY Zsuzsa, Bp., Szent István Társulat, 2005, 273–278.
- BENEY Zsuzsa, *Se tűz, se éj*, Bp., Argumentum, 2005.
- BENEY Zsuzsa, *Tél*, Bp., CET, 2004.
- BÉRCZES László, *Székely körnasút: Tompa Miklós mesél*, Bp., Pesti Szalon, 1995.
- BERDE Mária, *Esthajnal: Vers Tompa Lászlónak*, Pásztortűz, 1926/18, 409.
- BERDE Mária, *Vallani és vállalni*, Erdélyi Helikon, 1929. okt., http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1387.pdf
- BERTHA Zoltán, *Gond és mű*, Bp., Széphalom, 1994.
- BERTHA Zoltán, *Istenélmény az újabb erdélyi lírában*, <http://eirolalom.ro/tanulmany/item/957-istenelmeny-az-ujabb-erdelyi-liraban.html#.VNy7cPmG-VM>.

- BERTHA Zoltán, *Kisebbség és modernség*, <http://eirolalom.ro/tanulmany/item/1575-kisebbsseg-es-modernseg.html#.VNyz8PmG-VM>.
- BERTHA Zoltán, *Versszöveg — sorsszöveg*, <http://eirolalom.ro/tanulmany/item/1173-versszoveg-sorsszovet.html#.VNzHDvmG-VM>.
- BÍRÓNÉ VÁRÓ Éva, *Semmi sem marad: Vers Tompa Lászlónak*, Pásztortűz, 1939/4–5, 248.
- BLOOM, Harold, *Prologus = Hatás-iszony: Részletek Harold Bloom The Anxiety of Influence című könyvéből*, ford. KALMÁR György, Alföld, [megjelenés előtt].
- BOKA László, *Érték/határ/érték 1.: Gondolatok az erdélyi magyar irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/1786-ertek-hatar-ertek-1.html#.VOa0GyzRmyM>
- BOKA László, *Érték/határ/érték 2.: Gondolatok az erdélyi magyar irodalom önreflexív stratégiáiról, helyzetértelmezéseiről, kánonmodelljeiről*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/1868-ertek-hatar-ertek-2.html#.VOa2UizRmyM>.
- BÓKAY Antal, *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Bp., Osiris, 1997.
- BORCSA János, *Az irodalomtörténet-írás reformja felé*, <http://www.eirolalom.ro/tabor/item/987-az-irodalomtortenet-iras-reformja-fele.html#.VOXmKSzRmyM>
- BORCSA János, *Diogenész lámpája kerestetik*, <http://www.eirolalom.ro/publicisztika/item/699-diogenesz-lampaja-kerestetik.html#.VOYMSSzRmyM>
- BORCSA János, *Kányádi fehér inge*, <http://www.eirolalom.ro/publicisztika/item/1756-kanyadi-feher-inge.html#.VOXUPCzRmyM>.
- BORCSA János, *Mi legyen, ki költő?*, <http://www.eirolalom.ro/publicisztika/item/1707-mi-lyegen-ki-a-kolto.html#.VOXVECzRmyM>
- CZINE Mihály, *Magyar irodalom Romániában*, Pécs, Szikra, 1967.
- CSÁBI Domonkos, *Összeálló mozaik: Beszélgetések, esszék, jegyzetek*, Bp., Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2014.
- CSEKE Péter, *A Tizenegyek és a székely írófiak*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/956-a-tizenegyek-es-a-szekely-irofiak.html#.VN7-rSzRmyM>.
- CSEKE Péter, *Dsida Jenő, a Pásztortűz-szerkesztő*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/945-dsida-jeno-a-pasztortuz-szerkeszto.html#.VN8CySzRmyN>.
- CSEKE Péter, *Erdélyi értékbizonylatok: Újabb eszméletörténeti tanulmányok*, Bp., Magyar Napló, 2015.
- CSIFFÁRY Tamás, *Előszó = Magyar Irodalmi Lexikon: A legrégebbi irodalmi emlékektől kezdve*, szerk. CS. T., Bp., Könyvműves, 2007, 6–7.
- Csendes beszélő, zárkózott költő volt...*, Magyar Nemzet, 1974. máj. 12.
- CSUTAK Judit, *Időálló monológ(ok): A transzilvánizmus eszmei háttere*, Korunk, 1991/10, 1292–1295.
- DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétesztása: (poszt)modernizáció a szövegekritikában*, Helikon, 1989/3–4, 328–343.
- DSIDA Jenő, *Összegyűjtött versei*, szerk. LÁNG Gusztáv, URBÁN László, Szombathely, Savaria University Press, 2001.
- DSIDA Jenő, *Út a Kálváriára: Válogatott versek és prózai írások*, szerk. CSISZÉR Alajos, POMOGÁTS Béla, RÓNAY László, Bp., Vigilia, 1985.
- EICHENBAUM, Boris, *A „formális” módszer elmélete = A modern irodalomtudomány kialakulása: Szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 2001.
- ELEK Tibor, *Darabokra szaggatott magyar irodalom*, http://www.eirolalom.ro/tabor/item/991-darabokra-szaggatott-magyar-irodalom.html#.VN3qe_mG-VM.
- Erdélyi csillagok: Romániai magyar írók antológiája*, szerk. CZINE Mihály, Bp., Népszava, 1988.
- Erdélyi költők antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Éghajlat, 2011.
- Erdélyi monográfia*, szerk. BEREY Géza, VÁRADY Aladár, Szatmárnémeti, Glória, [1934].
- ESTERHÁZY Péter, *A szív segédigéi*, Bp., Noran, 2005.
- Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, szerk. DOLOVAI Dorottya, FALK Nóra, JANKOVICSNÉ TÁLAS Ildikó, SIPŐCZ Katalin, T. SOMOGYI Magda, TA-

MÁS Ildikó, TEMESI Viola, Bp., Tinta, 2006, file:///D:/Let%C3%B6lt%C3%A9sek/TAMOP-4_2_5-09_Etimologiai_szotar.pdf

FARAGÓ Kornélia, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások — posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 7–16.

FARAGÓ Kornélia, *A mitikus logika és a perszonális mítoszteremtés: A mitológia hiánya és szükségessége* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 31–39.

FARAGÓ Kornélia, *Geo-anarchikus tériesség, néma történelem: A textuális újralétesítés traumatikus mozzanatai* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 40–56.

FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az írásképp tere* = F. K., *Térrányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 33–36.

FARAGÓ Kornélia, *Irodalom és tériesség: Az intertextuális univerzum* = F. K., *Térrányok, távolságok: Térdinamizmus a regényben*, Újvidék, Forum, 2001, 40–41.

FARAGÓ Kornélia, *Kulturális interpretáció — nemzedéki nyelvzakadás — átsugárzó jelentéskörök* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 70–79.

FARKAS Árpád, *Gátzúgásban* = F. Á., *Asszonyidő: Publicisztikai írások*, Bukarest, Kriterion, 1983.

Félig élt élet: Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912–1940, szerk. KIS OLOSZ Klára, Polis, Kolozsvár, 2003.

Fiatal magyarok: Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról, Erdélyi Helikon, 1930/1, 24–25.

FRÁTER Zoltán, *Áprily Lajos*, Bp., Balassi, 1992.

FRYE, Northrop, *Az ige hatalma*, Bp., Európa, 1997.

GAAL György, *Lámpagyújtogatás Reményik körül*, Helikon, 2008/8, http://www.helikon.ro/index.php?m_r=1188

GADAMER, Hans-Georg, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991.

GÁL Andrea, *A transzszilvanizmus átírásai és kritikája a kortárs irodalomban = A romániai magyar irodalom története 1919–1945*, [egyetemi jegyzet], 2008.

GENETTE, Gérard, *Transztextualitás*, Helikon, 1996/1–2, 82–90.

Geomorfológiai fogalomgyűjtemény: Oktatási segédanyag a földrajz szakos főiskolai hallgatók számára, szerk. GÖNCZY Sándor, SZALAI Katalin, Beregszász, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2004, <http://mek.oszk.hu/02900/02911/02911.htm#6>

GÖRÖMBEI András, *A transzszilvanista triász: Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László*, [előadás], Magyarok Világszövetsége—Magyarok Háza, 2005. 02. 08.

GYÁNI Gábor, *Miről szól a történelem?: Posztmodern kibívás a történelemírásban* = GY. G., *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 2000.

GYÖKÖSSY Endre, *Negatívumok pozitívumai*, Bp., Szent Gellért, 1994.

HAJDU Győző, *Diogenész lámpájával* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 125–126.

HAJDU Győző, *Tompa László arcképe* = H. Gy., *Műhely*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 33–48.

HANSÁGI Ágnes, *Az Ixión-szindróma: A művészet, az identitás és a megismerés* = H. Á., *Az Ixión-szindróma: Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*, Bp., Ráció, 2006.

HANSÁGI Ágnes, *Emlékezet és identitás: Az idő idegensége a romantika és a modernség korszakalköszöbének értelmezésében* = H. Á., *Az Ixión-szindróma: Identitás és kánon a romantikában és a modernségben*, Bp., Ráció, 2006.

HARRINGTON, Daniel J. SJ, *Evangelium Szent Máté szerint*, ford. HAZAI Péter, Kecskemét–Pannonhalma, Korda–Bencés, 1993, (Szegedi Bibliakommentár — Újszövetség I), http://mek.oszk.hu/00100/00188/html/1mate.htm#MÁTÉ_EVANGÉLIUMÁNAK.

Hazabív a hüség: Romániai magyar költők vallomásai a szülőföldről, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1993.

HEGEDŰS Imre János, *Kiált a halál némasága*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1854-kialt-a-halal-nemasaga.html#>.

- HEGEDŰS Imre János, *Székely Partium: szerelmes földrajz*, <http://www.eirodalom.ro/publi-cisztika/item/1269-szekely-partium-szerelmes-foldrajz.html#.VOQj5SzRmyM>.
- HEGEDŰS Imre János, *Válaszutakon: Kuncz Aladáról*, <http://www.eirodalom.ro/tanul-many/item/1154-valaszutakon-kuncz-aladarrol.html#.VOSjECzRmyM>
- HEIDEGGER, Martin, *A műalkotás eredete*, Bp., Európa, 1988.
- HILDEBRAND, Adolf von, *A forma problémája a képzőművészetben*, ford. WILDE János, Politzer, Bp., 1910, (Modern Könyvtár 15).
- HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Szépirodalmi, 1986.
- HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 2010.
- HORVÁTH Kornélia, *Szem, csillag, éjszaka* = H. K., *Tűhegyen: Versértelmezések a késő modernség magyar lírája köréből: József Attila, Pilinszky János, Nemes Nagy Agnes, Petri György*, Bp., Krónika Nova, 1999, 47–76.
- Idegen szavak gyűjteménye*, http://idegen-szavak.hu/ex_libris.
- ILLYÉS Erika, *Jelek az úton*, A Szív, 2011–2012/dec–jan., 46.
- Irodalmi Lexikon*, szerk. BENEDEK Marcell, Bp., Győző Andor kiadása, 1927.
- Irodalom és/vagy ideológia: Magyar Zoltán beszélgetése Cs. Gyimesi Évával a transzilvánizmusról és a romániai magyar irodalom lehetséges irányairól*, Határ, 1992/4, 18–35.
- Isten kezében: Romániai magyar költők istenes versei*, szerk. LISZTÓCZKY László, Sepsiszentgyörgy, Castrum, 1994.
- JANCSÓ Elemér, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve*, Kolozsvár, C. Grafica, 1934.
- JANI Anna, *A hiány metaforái: Jegyzetek József Attila, Pilinszky János és Beney Zsuzsa költészetében*, Vigília, 2007/3.
- JANKOVICS Marcell, *A fa mitológiája*, Debrecen, Csokonai, 1991.
- JENEY Éva, *Maorik és transzszilvánok = A magyar irodalom története III: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 352–361.
- JODÁL Gábor, *Tompa László jubileumához*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 1.
- JÓZSEF Attila, *Összes versei*, Bp., Szépirodalmi, 1971.
- KACSÓ Sándor, *Tompa László* = K. S., *Írók, írások: Tanulmányok és cikkek*, Bukarest, Irodalmi, 1964, 189–196.
- KÁNTOR Lajos, *Székelyekkel a képtárban: Áron, Imre, László(k), Pista és...*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/934-kantor-lajos-tanulmánya.html#.VN8GByzRmyM>
- KÁNTOR Lajos, LÁNG Gusztáv, *Romániai magyar irodalom 1945–1970*, Bukarest, Kriterion, 1971.
- KÁNYÁDI Sándor, *Éjjel utáni nyel: Egyberostált versek és műfordítások III.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2008.
- KÁNYÁDI Sándor, *Isten háta mögött: Egyberostált versek és műfordítások II.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2008.
- KÁNYÁDI Sándor, *Tűnődés csillagok alatt: Egyberostált versek és műfordítások I.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2007.
- KÁNYÁDI Sándor, *Valaki jár a fák hegyén*, Bp.–Kolozsvár, Magyar Könyvklub–Polis, 1997.
- KATONA Zoltán, *A „magányos fenyő” emlékszobájában: 120 éve született Tompa László*, Udvarhelyi Híradó, 2003. dec. 11., <http://www.szekelyhon.ro/archivum/offline/cikk/38067/120-eve-szuletett-tompa-laszlo>.
- KATONA Zoltán, *Szobor és megemlékezés nélkül: Negyven éve bunyt el Tompa László*, Udvarhelyi Híradó, 2004. május 13., 5.
- KELEMEN Endre, *Arról, hogy a transzszilvánizmus (miként) ideológia*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/931-arrol-hogy-a-transzilvánizmus-mikent-ideologia.html#.VN3uLPmG-VM>.
- KELENVÁRY János, *Magányos fenyő*, Képes Magyar Újság, 1974. máj. 1., 16–17.

- KIBÉDI VARGA Áron, *Retorika, poétika, műfajok: Gyöngyösi István költői világa*, Irodalomtörténet, 1983/3, 545–591.
- KICSII Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978.
- KICSII Antal, *Tompa László irodalmi munkássága: [Bibliográfia]* = K. A., *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978, 259–310.
- Kós Károly levelezése*, szerk. SAS Péter, Bp., Mundus, 2003.
- Kós Károly levelezése Czine Mihállyal*, Bp., A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága Anyanyelvi Konferencia, 2000.
- KOVÁCS András Ferenc, *Egy majdnem középkori írástudó: Beszélgetés Csontos Erikával* = K. A. F., *Scintilla animae*, Kolozsvár, Komp-press Korunk Baráti Társaság, 1995.
- KOVÁCS András Ferenc, *Jack Cole daloskönyve*, Pécs—Kolozsvár, Jelenkor—Polis, 1996.
- KOVÁCS András Ferenc, *Kompletórium*, Pécs, Jelenkor, 2000.
- KOVÁCS András Ferenc, TOMPA Gábor, *Depressio Transsylvaniae*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1998.
- KOVÁCS László, *Székegy költő*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 125–126.
- KOVÁCS László, *Tompa László*, Erdélyi Helikon, 1941/14, 85–87.
- KOVÁCS Péter, *Tompa Lászlónál, az erdélyi irodalom „magányos fenyőjénél”*, Székely Szó, 1943. nov. 14., 7.
- KÖDÖBÖCZ Gábor, *A költészet mint erő*, <http://www.eirodalom.ro/publicisztika/item/2152-a-k%C3%B6lt%C3%A9szet-mint-er%C5%91.html#.VN3jlfmG-VM>
- KÖDÖBÖCZ Gábor, A szonettben megtalált szabadság, *Helikon*, 2009/9, http://www.helikon.ro/index.php?m_r=1696.
- Közös múltunk: Sipos Lajossal beszélget Finta Gábor és Szénási Zoltán*, Bp., Kairosz, 2014.
- KRISTÓF György, *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője: Tanulmányok, cikkek*, Kolozsvár, Minerva, 1924, 261–262.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Intertextualitás: Létmód és/vagy funkció?*, Irodalomtörténet, 1995/4, 495–541.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tetten érhetetlen szavak: Nyelv és történelem Paul de Mannál*, Bp., Ráció, 2007.
- KUNCZ Aladár, *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*, Nyugat, 1928/20, <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00453/14135.htm>
- KUNCZ Aladár, *Erdély az én hazám*, Erdélyi Helikon, 1929, 487–492.
- KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1933.
- KUNCZ Aladár, *Megkoszorúzott erdélyi költő: Tompa László három állomása: Erdély hegyei közt, Éjszaki szél és Ne félj*, Erdélyi Helikon, 1929/8, 608–615.
- KURCZ Ádám István, *A német sors mint az általános kisebbségi sors példázata Gion Nándor prózájában = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány — Napkút, 2015, 333–342.
- LÁNG Gusztáv, *Dsida Jenő költészete*, Kolozsvár, Kriterion, 2001.
- LÁNG Gusztáv, *Kérdés másképp — változik a válasz!*, <http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/lang.htm>
- LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 5–26.
- LÁZÁR Emese, *Megújult és látogatható a Tompa László Emlékszoba*, <http://uh.ro/itthon/muvelodes/6641-meguujult-es-latogathato-a-tompa-emlekszoba>.
- LEJEUNE, Phipippe, *Hogyan végződnek a naplók? = Önéletírás, élettörténet, napló: Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003.
- Magyar Irodalmi Lexikon*, szerk. VÁNYI Ferenc, Bp., Studium, 1926.
- Magyar Irodalmi Lexikon*, főszerk. BENEDEK Marcell, szerk. BÖLÖNI György, KIRÁLY István, PÁNDI Pál, SÓTÉR István, TOLNAI Gábor, Bp., Akadémiai, 1965.

- Magyar Irodalmi Lexikon: A legrégebbi irodalmi emlékektől kezdve*, szerk. CSIFFÁRY Tamás, Bp., Könyvműves, 2007.
- Magyar ortodox énekeskönyv*, szerk. BILKU Marina, Bp., Magyar Ortodox Egyházmegye, 2014.
- MAN, Paul de, *Olvasás és történelem*, ford. NEMES Péter, Bp., Osiris, 2002.
- MARGITHÁZI Beja, „*Csordapásztorok midőn...*”: *Transzszilván transzcendencia és képpoeitika az Emberek a havason-ban*, Metropolis, 1998/2, 104–113.
- MAROSI Antal, *Tompa László rendbogyó őszikéi*, Utunk, 1983. dec. 16.
- Mitológiai ábécé*, szerk. BODROGI Tibor, DOBOSSY László, DÖMÖTÖR Tekla, ECSEDEY Csaba, HORVÁTH Tibor, KATONA Imre, KECSKÉS Lászlóné, ifj. KODOLÁNYI János, KOMORÓCZY Géza, KOVÁCS György, MÁDY Zoltán, SÁRKÁNY Mihály, WACZULIK Margit, WESSETZKY Vilmos, Bp., Gondolat, 1978.
- MOLTER Károly, *Határőr*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 133–139.
- MOLTER Károly, *Hol vagy, ember?*, Erdélyi Helikon, 1940/7, 471–474.
- MOLTER Károly, *Tompa László: Erdély hegyei között*, Napkelet, 1922/2, 119–120.
- NÁDAS Péter, *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: űsképek képmásai = N. P., Az égi és a földi szerelemről*, Bp., Jelenkor, 2010.
- NAGY Pál, *Egy barátság dokumentumai: Tamási Áron levelei Tompa Lászlóhoz*, Hitel, 2005/9, 52–67.
- NAGY Zoltán, *És mi magunkat se tudnók in aequilibrio tartani?: Megjegyzések a két világháború közötti erdélyi magyar kisebbségi emlékezőskultúráról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1709-es-mi-magunkat-se-tudnok-in-aequilibrio-tartani.html#.VOavzCzRmyM>
- NÉMETH László, *Hol vagy, ember?: Tompa László verseskönyvéről*, Híd, 1940. nov. 22., 13–14.
- Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, szerk. GÖRÖMBEI András, Debrecen, Kossuth, 2000.
- NYÉKI Lajos, *A magyar szabad vers tipológiája = A magyar vers*, szerk. BÉLÁDI Miklós, JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1985.
- NYIRŐ József, *Gergő legyen a te neved! = Fagyöngy*, Szeged, Lazi, 2005, 9–22.
- ODORICS Ferenc, *Új paradigma-e az empirikus irodalomtudomány?*, Helikon, 1989/1.
- OVIDIUS, Publius Naso, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1975.
- Ótágú síp: A határokon túli magyar irodalom antológiája*, szerk. POMOGÁTS Béla, Bp., Móra, 1992.
- Pallas Nagy Lexikona*, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html>
- PANNONIUS, Janus, *Válogatott versek*, ford. BERCZELI A. Károly, CSORBA Győző, DYBAS Tihamér, HEGEDŰS István, ILLYÉS Gyula, KARDOS Tibor, KÁLNOKY László, KERÉNYI Grácia, KURUCZ Ágnes, VAS István, VÉGH György, WEÖRES Sándor, ZALA Mária, <http://mek.oszk.hu/00600/00687/00687.htm#26>
- Palló Imre*, http://hu.wikipedia.org/wiki/Palló_Imre
- PAPP Zoltán János, *Török Sophie-ról és előjegyzési naptáiról = Török Sophie naptárai 1921–1941*, szerk. PAPP Zoltán János, Bp., Argumentum, 2010, 7–78.
- PETHŐ Ágnes, *Önreflexivitás a nyelvben*, Kolozsvár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, [egyetemi jegyzet], <http://film.sapientia.ro/uploads/oktatas/segedanyagok/Reflexivitas-vazlat1.pdf>
- PILINSZKY János, *A kétféle közhegyről*, Új Ember, 1968. dec. 8.
- PILINSZKY János, *Összegyűjtött művei: naplók, töredékek*, szerk. HAFNER Zoltán, Bp., Osiris, 1995.
- PILINSZKY János, *Összes versei*, Bp., Osiris, 2006.
- POMOGÁTS Béla, *A helikoni költészet = P. B., „Transylvan bósköltemény”: Az erdélyi irodalomról*, Bp., Krónika Nova, 2001, 93–101.
- POMOGÁTS Béla, *A kulturális regionalizmus hagyománya és jövője*, Regio: Kisebbségtudományi Szemle, 1991/2, 89–97.
- POMOGÁTS Béla, *Pécsi Györgyi aranygyűrűje: Az irodalom és az irodalomtörténet hivatásáról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/946-pecsi-gyorgyi-aranygyuruje.html#.VN3S2fmG-VM>
- POMOGÁTS Béla, *Reményik Sándor és Babits Mihály*, http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/918-remenyik-sandor-es-babits-mihaly.html#.VN3US_mG-VM

- POMOGÁTS Béla, *Tompa László száz éve*, Élet és Irodalom, 1983. dec. 2.
- POMOGÁTS Béla, *Transzilvánizmus és európaiság*, Korunk, 1997/8, <http://www.korunk.org/?q=node/6105>
- REMÉNYIK József, *Levél Erdélybe*, Amerikai Magyar Népszava, 1940.
- REMÉNYIK Sándor, *Ne félj: Tompa László új verseskönyve*, Pásztortűz, 1929/5, 214.
- REMÉNYIK Sándor, *Tompa László: Éjszakai szél*, Pásztortűz, 1923/23, 771–774.
- REMÉNYIK Sándor, *Tompa László Keller-fordításai*, Pásztortűz, 1922/19, 539–540.
- REMÉNYIK Sándor, *Tompa László versei*, Pásztortűz, 1922/8, 1–3.
- RÉVÉSZ Imre, *Lófiúosztás*, Erdélyi Helikon, 1941/2, 93–95.
- RICOEUR, Paul, *Bibliai hermeneutika: A könyvelőközlés eszméjének hermeneutikai megalapozása*, szerk. FABINY Tibor, Bp., Hermeneutikai Kutatóközpont, 1995, Hermeneutikai Füzetek 6.
- RICOEUR, Paul, *Emlékezet — felejtés — történelem = Narratívák: A kultúra narratívái*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, 1999.
- Rokon álmok álmodója: Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése 1920–1941*, szerk. LIKTOR Katalin, Petőfi Irodalmi Múzeum — Polis, Bp. — Kolozsvár, 2014.
- SAINT-EXUPÉRY, Antoine de, *Citadella*, Szeged, Lazi, 2002.
- SCHALK Endre Kornél, *A Vándor éji dala fordításairól*, <http://schalkendre-kornel.wordpress.com/2008/11/12/a-vandor-eji-dala-forditasairol/>.
- SCHILLER, Friedrich, *Az elfátyolozott szaiszi szobor*, ford. HALASI Zoltán, 2000: Irodalmi és társadalmi havi lap, 2007/5, <http://ketezer.hu/2007/05/az-elfatyolozott-szaiszi-szobor/>.
- SCHMIDT, Siegfried J., *Az empirikus irodalomtudomány*, Helikon, 1989/1.
- SÍK Sándor, *Magányos virrasztó*, Bp., Szent István Társulat, 1936.
- SIPOS Lajos, *A levélíró Babits Mihály = Babits Mihály levelezése (1890–1906)*, szerk. S. L., Bp., Historia Litteraria Alapítvány — Korona, 1998, 319–340.
- SOULAGES, François, *Térérzékelés az értelmezhetőség határán = Térérzékelések—térértelmezések*, szerk. ÁDÁM Anikó, RADVÁNSZKY Anikó, Bp., Kijárat, 2015, 15–25.
- SÓNI Pál, *Tompa László = S. P., A romániai magyar irodalom története*, Bukarest, Didactică și Pedagogică, 1969, 24–32.
- Sütő András beszéde a Tompa László székelvudvarhelyi emléktáblája avatásakor*, Hargita Népe, 7, [kivágott újságcikk a költő kéziratot hagyatékában]
- Szentírás*, Bp., Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2000.
- SZABÓ Dezső, *Tompa László: Éjszakai szél*, Élet és Irodalom, 1923/7–8, 86–87.
- SZABÓ Lőrinc, *Összes versei*, Bp., Osiris, 2003.
- SZABÓ Lőrinc, *Tíz ismeretlen költemény Tóth Árpád irodalmi hagyatékából*, Nyugat, 1934/23–24.
- SZEKFŰ Gyula, *Mégis ők a hősök = CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv, Nem Lebet: A kisebbségi sors vitája*, Bp., Hét torony, 1989.
- SZENTIMREI Jenő, *Ne félj: Tompa László versei*, Erdélyi Helikon, 1929/5, 388–389.
- SZÓCS Géza, *A kisberekai böszörmények*, Kolozsvár, Erdélyi Híradó, 1994.
- TABÉRY Géza, *Emlékkönyv*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészek Céh, 1930.
- TAINÉ, Hippolyte, *Az angol irodalom története = A modern irodalomtudomány kialakulása: a pozitívizmusról a strukturalizmusig*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 1998, 33–44.
- TAMÁSI Áron, *Ölő szeretettel: Válogatott irodalmi levelek*, szerk. NAGY Pál, [Bp.], Palatinus, 2008.
- TAMÁSI Áron, *Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Bp., Palatinus, 2001.
- TAMÁSI Áron, *Tompa László*, Igaz Szó, 1973/6, 79.
- TAMÁSI Áron, *Tompa Lászlónál*, Erdélyi Helikon, 1944/3, 128–130.
- TAVASZY Sándor, *A szépség filozófiája*, Pásztortűz, 1943/4, 145–147.
- TAVASZY Sándor, *Egy akarattal*, Pásztortűz, 1934/13, 261–262.
- TOMPA Gábor, *Óra, árnnyékek*, Bukarest, Kriterion, 1989.

- TOMPA Gábor, VISKY András, *Romániai magyar négykezesek*, Pécs—Bukarest, Jelenkor—Kriterion, 1994.
- TOMPA László, *A beteg Dsida Jenőböz*, Erdélyi Helikon, 1938/7, 481.
- TOMPA László, *Áitini katsoo ulos ikekunasta*, ford. POHJOLA, Sinikka, *Suomi-Unkari*, 2004. febr. 24.
- TOMPA László, *A Kükiüllő mellett = Séta bölcsőhelyem körül: Erdélyi képeskönyv*, szerk. KOVÁCS László, Bp., Révai, 1940, 23–32.
- TOMPA László, *Áprihy Lajos: Esti párbeszéd*, Pásztortűz, 1923/30, 952–955.
- TOMPA László, *A vénülő Salamon király szerelmes énekeiből*, Zord Idő, 1920/11, 458.
- TOMPA László, *Az a csodálatos Ady uraság*, Igaz Szó, 1957/11, 791.
- TOMPA László, *Egyes magyarországi*, Nyugat, 1941/1, 26–27.
- TOMPA László, *Éjszakai szél*, Székelyudvarhely, [a szerző kiadása], 1923.
- TOMPA László, *Erdély hegyei között*, Kolozsvár, Minerva, 1921.
- TOMPA László, *Erdélyi magaslaton*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2014.
- TOMPA László, *Erdélyi végzet alatt*, Szeged, Lazi, 2007.
- Tompa László helye az egyetemes magyar irodalomban*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 2, 4.
- TOMPA László, *Hol vagy, ember?*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1940.
- TOMPA László, *Legszebb versei*, Bukarest, Ifjúsági, 1962.
- TOMPA László, *Ne félj*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1929.
- TOMPA László, *Ne félj*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, [1934].
- TOMPA László, *Ne félj! Összegyűjtött költemények*, Bp., Révai, 1936.
- TOMPA László, *Régebbi és újabb versek*, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti, 1955.
- TOMPA László, *Sík Sándor: Magányos virrasztó*, Pásztortűz, 1937/8, 175–176.
- TOMPA László, *Tavaszi eső zenéje*, Kolozsvár, Dacia, 1980.
- Tompa László ünnepén*, Magyar Nemzet, 1983. dec. 3.
- Tompa László ünnepése*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 2–3.
- TOMPA László, *Válogatott versei*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1944.
- TOMPA László, *Válogatott versei*, Bp., Révai, 1944.
- TOMPA László, *Válogatott versek*, Csíkszereda, Hargita, 2013.
- TOMPA László, *Versék*, Bukarest, Irodalmi, 1963.
- TOMPA Zsófia, *A Megköszönhetetlen: Egy tanítvány emlékezése Beney Zsuzsára*, Vigilia, 2007/3.
- TOMPA Zsófia, *Búvátpatak vize csillan: Szabó Lőrinc ez idáig rejtőzködő, [első fennmaradt] levele Babits Mihályhoz*, Irodalomismeret, 2011/4, 101–113.
- TOMPA Zsófia, *Egymás tükrében: vázlatok és változatok a József Attila- és a Pilinszky-líra továbbélésére Beney Zsuzsya irodalomelméleti és költői életművében*, Irodalomismeret, 2013/4.
- TOMPA Zsófia, *Szavakba veszejtett végtelen: Beney Zsuzsya Szó és csend között című kötetének versvalóságáról*, Vigilia, 2010/9.
- TOMPA Zsófia, „Titkos lánc nyúl át a földön”: *Feljegyzések Babits Mihály és Tompa László kapcsolatáról*, Vár, 2015/1, 58–67.
- TÓTH Béla, *Tompa László élete és költészete: (A költő 60. születésnapjára)*, Sepsiszentgyörgy, Jókai, 1943.
- TÓTH Imre, *Palimpszeszt: Szavak egy háromszög előtt*, Bp., Typotex, 2001.
- Török Sophie naptárai 1921–1941*, szerk. PAPP Zoltán János, Bp., Argumentum, 2010.
- VÁRI Csaba, *A vers zsoldja halál*, <http://www.eirolalom.ro/tanulmany/item/2006-a-vers-zsoldja-a-hal%C3%A1l.html#.VOa4byzRmyM>.
- VARRÓ Annamária, „Amiről csak hasonlatok beszélnek”: *A köztesség poétikája Babits Mihály, Pilinszky János és Petri György egy-egy versében = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédus Művészeti Alapítvány — Napkút, 2015, 367–377.
- VÁSÁRHELYI Z. Emil, *Tájszólás és igazmondás*, Pásztortűz, 1943/6, 241–253.
- VERESS Dániel, *Arcképvázlat Tompa Lászlóról = TOMPA László, Versék*, Bukarest, Irodalmi, 1963, 1–21.

VERESS Dániel, *Tompa László = Erdélyi panteon 3.: Művelődéstörténeti Vázlatok*, Marosvásárhely, Mentor, 2001, 30–36.

Világfigyelő tető: Mozgástanok az Erdélyi Helikon történetéből 1928–1944, szerk. MÓZES Huba, Bp., Bíbor, 2008.

VITA Zsigmond, *Tompa László*, Erdélyi Helikon, 1936/9, 661–668.

VIZNICZKI Anita, *A nyelv határai a babitsi lírában = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány — Napkút, 2015, 147–156.

WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, Bp., Magvető, 1975.

ZSIDÓ Piroska, *Guruzsmás székely irodalom*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1729-guruzsmas-szekely-irodalom.html#.VOayPSzRmyM>.

ZSUPPÁN Klaudia, *Babits Mihály és Oravecz Imre prózaverseinek poétikai párhuzamairól = Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány — Napkút, 2015, 378–385.

Kiadványaink

2017-ben megjelent

